

Sistemes d'avaluació de l'acció

Marcel Balasch Domínguez
Marisela Montenegro Martínez

P06/10052/01988

Índex

Introducció	5
1. Avaluació de programes socials: mètodes tradicionals	17
1.1. Antecedents: models objectivistes	18
1.2. En què consisteix avaluar programes socials	21
1.3. Relació de l'avaluació objectivista de programes socials amb els principis funcionalistes	25
2. Avaluacions participatives	27
2.1. Avaluació participativa d'un programa ja executat	28
2.2. Avaluació que els implicats i les implicades participen en totes les etapes de l'acció	37
3. Implicacions ètiques i polítiques de l'avaluació	40
3.1. Possibles implicacions d'assumir la idea d'avaluació	41
3.2. Una mirada crítica a la noció d'avaluació	50

Introducció

Després d'estudiar com les perspectives funcionalistes, participatives, socio-construccionista, situada i d'acció col·lectiva defineixen el que és un problema social i actuen en conseqüència, discutirem com aquestes es col·loquen en relació amb el tema de l'avaluació de les seves definicions i intervencions. Semblaria, amb aquesta forma d'organitzar el treball, que l'avaluació és una etapa separada de les anteriors i que es fa exclusivament *a posteriori*. Convé ressaltar, ja des de l'inici d'aquest mòdul, que això no és cert: la informació s'ha organitzat d'aquesta manera per a aconseguir més claredat didàctica, però l'avaluació és un procés complex, entrelaçat amb els altres i que respon necessàriament a una concepció de societat, de coneixement i de ser humà.

Però això no significa que avaluar sigui una cosa complicada o incomprendible. Per contra, podem partir de l'argument que sempre avaluem d'una o altra manera el que fem, amb la qual cosa es pot dir que tots i totes tenim les nostres pròpies formes i moments d'avaluar la nostra vida quotidiana. L'avaluació es pot entendre com una necessitat d'acció que implica efectuar la valoració d'una situació determinada, a partir de la qual es defineixen cursos d'acció per al futur. En termes concrets, això significaria que constantment ens trobem enfront de situacions en què necessitem reflexionar o calcular d'alguna manera quina és la circumstància en què ens trobem, quines implicacions pot tenir i, en conseqüència, com podem actuar per a obtenir els efectes que volem.

Il·lustrem-ho amb tres exemples:

Exemple

Suposem que ens conviden a sopar a la casa d'unes amigues. D'acord amb les circumstàncies, necessitarem preveure d'alguna manera –o preguntar-ho explícitament– a quina hora hem d'arribar i fins quan hem de quedar-nos en el sopar, quina roba usar, si hem de dur o no alguna cosa i què seria aquesta cosa, entre d'altres. En la mesura que el sopar ocorre, revisem si les nostres expectatives han estat correctes i com hem d'actuar, ja sigui si hem escollit opcions pertinents amb la situació o si ens hem equivocat (si ens vestim massa informalment o formalment per a l'ocasió, si fem esperar les noies perquè arribem tard, si no duem el que s'esperava de nosaltres, etc.). Encara més, avaluarem com es troba el clima de la reunió per a saber si és apropiat fer determinats comentaris, preguntes o acudits.

Pensem ara en el desenvolupament d'una classe presencial en una universitat. El o la docent s'ha d'haver preparat la classe d'acord amb les expectatives referents a qui són els seus estudiants i quines són les seves característiques, quin curs dicta, quin tipus d'activitats s'han i es poden fer en aquest espai, per exemple. El que ocorre en la pràctica estarà influenciat pels judicis que el o la docent es fa sobre si els seus estudiants entenen el que es discuteix, si hi participen, si es nota un interès o un desinterès a la classe, etc. A partir de judicis com aquests, docent i alumnes canviaran o no les seves accions i postures. El més curiós és que, a pesar que aquests càlculs d'accions d'acord amb el futur ocorren constantment, comunament es considera que l'avaluació del curs és únicament l'examen o el treball que els estudiants i les estudiantes han de presentar.

A continuació, reflexionem sobre les guerres que països imperialistes emprenen contra nacions de l'anomenat *Tercer Món*. La decisió de portar a terme una guerra, com fer-la, en quin moment llançar-la i com posicionar-se enfront de la població mundial per mitjà dels mitjans de comunicació, respon, sens dubte, a avaluacions sobre els costos i els beneficis de la guerra (com per exemple els diners que cada govern invertirà en armaments, ajuda

humanitària i reconstrucció del país atacat, i que portarà beneficis econòmics per a les elits dels països atacants). No és casual que aquestes guerres s'executin, ni és casual el moment que ocorre, ni els agents que hi estan involucrats, ni el paper dels mitjans de comunicació. Lamentablement, fins i tot el càlcul de com llançar míssils, destruir centres importants o matar persones respon a avaluacions fetes dia a dia i connectades amb decisions estructurals.

Ara bé, si partim que l'avaluació es pot veure com una cosa tan quotidiana i tan àmplia, que hem de fer un judici sobre quines són les característiques comunes a tots els casos per a poder definir què és avaluar. Veiem així que

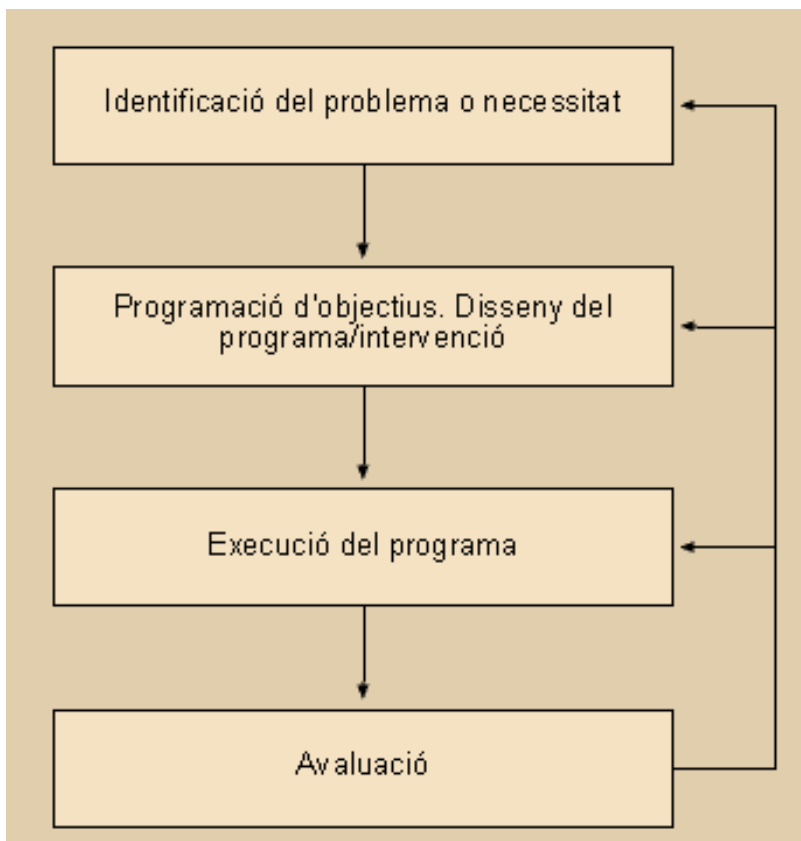
Quan hi ha una avaluació, encara que aquesta pugui correspondre a tipus, nivells, àrees o característiques molt diverses, hi ha una situació en què es relacionen quatre factors: la definició de la situació, les propostes d'acció a partir d'aquesta definició, l'acció que s'ha d'executar i l'avaluació mateixa.

Aquests quatre factors es retroalimenten entre si, generant dissenys complexos que permeten redefinir la situació considerada i emprendre noves accions a partir d'aquesta redefinició, procedint a avaluar de nou, i així successivament. Complex, repetim, no és sinònim de complicat: tal vegada l'avaluació sigui una cosa tan espontània com jutjar si ens agrada o no l'ambient d'un bar per a decidir si ens hi quedem o no.

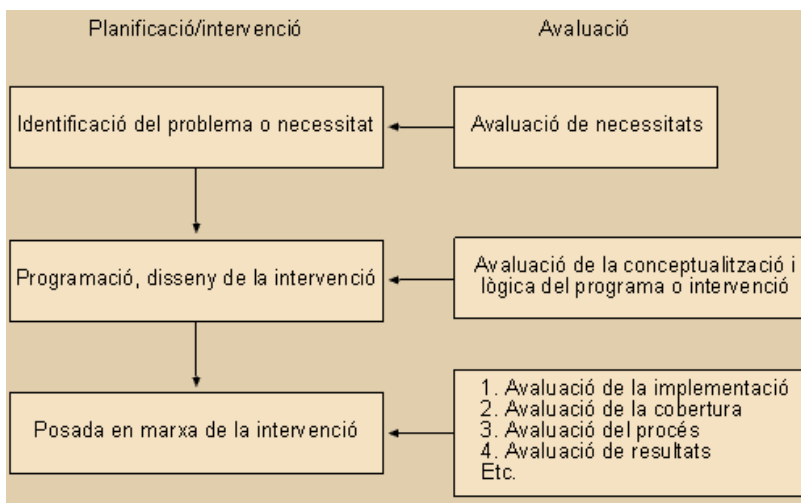
Emperò, el cas que ens ocupa no és l'avaluació en general sinó aquella que es relaciona amb problemes socials. Aquesta ha estat caracteritzada històricament com una àrea de coneixement especialitzada, important i generadora de sabers que suposadament ajudaran a crear i millorar alternatives a problemes socials. Una concepció semblant no sembla tenir res a veure amb aquesta perspectiva general i quotidiana del que és avaluar: semblaria aleshores que la seva complexitat i profunditat és molt més gran que les maneres com actuem dia a dia. No obstant això, Alvira (1996) assenyala que els intents de sistematització del que era l'avaluació de programes i projectes van ser, durant molts anys, propostes lineals que en bona mesura simplificaven el seu objecte d'estudi. Va ser necessari el pas del temps i una gran sèrie d'errors i encerts comesos per anar fent més complexos els models avaluatius. Així doncs, hi va haver un canvi gradual en les propostes sobre què significa avaluar i quina és la seva relació amb estudiar la situació, programar i actuar, o en aquest cas, intervenir.

Inicialment es considerava l'avaluació com una activitat que s'havia de posar en pràctica una vegada que s'identifiquessin necessitats i situacions; després es planificarien accions i en conseqüència començaria a funcionar el programa d'intervenció en qüestió, a partir de la qual cosa s'avaluaria. Se suposava que les etapes ocorrien en aquest ordre, una després de l'altra, així l'avaluació seria el moment final que permetria que el cicle comencés de nou. Aquesta concepció es va transformar. Actualment, d'acord amb el mateix Alvira (1996), s'accepta de manera generalitzada que avaluació i planificació caminen paral·lelament.

El pas d'un model lineal a un de més complex podria esquematitzar-se així:

Esquema A

Esquema B

L'avaluació, aleshores, es troba entrelaçada amb la planificació, la intervenció i la definició i redefinició de necessitats.

Veiem així que avui en dia és possible situar l'avaluació en un lloc que permeti estudiar de manera més profunda els problemes socials i actuar en conseqüència, depenent de la perspectiva seguida. Però la relació de l'avaluació amb aquests altres tres factors (planificació, intervenció, definició de necessitats) no caracteritza el que és l'avaluació de programes en si.

Què la caracteritza aleshores? Buscant respondre aquesta pregunta sistemàticament, Colás i Rebollo (1993) presenten una llista interessant de conclusions:

- 1) L'avaluació de programes no s'ha d'entendre de cap manera com uniformitat amb un model d'avaluació, metodologia a aplicar, procediments d'anàlisi o presa de decisions.
- 2) El concepte d'avaluació marcarà l'elecció de possibles models teòrics i enfocaments metodològics.
- 3) El procés avaluatiu, encara que obeeixi a un esquema identificable amb un procés científic, admet diversitat d'enfocaments metodològics, tècniques de recollida, anàlisi de dades i distintes preses de decisions.
- 4) El concepte d'avaluació també serà clau en la determinació d'aspectes importants a considerar en l'avaluació, com ara temàtiques, tipus de decisió, maneres de pràctiques d'avaluació, rol de l'avaluador, audiència, funcions etc.
- 5) Un procés avaluatiu no es pot concebre com una activitat bàsicament tècnica i neutral, de mera aplicació de procediments científics, sinó com un procés successiu de presa de decisions coherents que s'inicien amb la delimitació del model teòric del que es parteix, elecció del tipus d'avaluació a seguir, paper de l'avaluador, finalitats, etc., fins acabar en la recollida de dades més puntual i l'elaboració de l'informe avaluatiu.
- 6) El context i la posició de l'avaluador seran aspectes molt importants en la selecció del model teòric que s'ha de seguir.
- 7) Tota avaluació de programes cobreix unes determinades *funcions* en el programa, les quals han de ser delimitades i definides prèviament al procés avaluatiu. No són fixes ni estan predeterminades. L'avaluador ha de prendre opcions i decisions en aquest punt.

Encara que algunes característiques comunes influeixen en tots els processos considerats avaluatius –hi ha un procés de presa de decisions, es compleixen unes funcions determinades amb aquest procés, es recullen i analitzen dades per mitjà de diversos mètodes per a jutjar una situació, acció o programa específic–, es pot dir que és impossible utilitzar un concepte únic d'avaluació. Aquest variarà depenent de les seves implicacions epistemològiques (que defineixen què seria conèixer), metodològiques (que discuteixen com es produeix el coneixement), ètiques (que preveuen la relació entre qui coneix i qui és conegut) i polítiques (concepcions sobre quines implicacions té això en la vida pública ciutadana). La postura dels agents implicats en l'avaluació i els seus objectius seran, aleshores, fonamentals per a definir què és avaluar.

Una anàlisi superficial d'algunes definicions mostra que diverses d'aquestes s'aboquen als processos de recol·lecció de dades, centrant-se sobre dimensions tècniques. Unes altres, no obstant això, destaquen la dimensió política i ètica que comporta la pràctica avaluativa.

Les dues conceptualitzacions següents, preses de Colás i Rebollo (1993), poden exemplificar aquest argument:

- 1) Per avaluació de programes s'entén el procés contextualitzat d'aplicar procediments científics per a recollir, analitzar i interpretar informació vàlida i fiable que condueixi a l'avaluació d'aquests processos i s'orienti a la presa de decisions (Juan Mateo, 1991, citat per Colás i Rebollo, 1993: 18).
- 2) L'objecte de l'avaluació és emetre un judici sobre la bondat d'un programa per a ajudar a una presa de decisió i servir a una funció política (Talmage, 1982, citat per Colás i Rebollo, 1993: 19).

Així, posar l'accent en la qüestió tècnica o en la finalitat col·lectiva té diferents implicacions ètiques i polítiques. Per exemple, seria fonamental preguntar-se qui exerceix la presa de decisions: en una concepció més tècnica, usualment les decisions últimes competeixen amb les autoritats amb capacitat decisòria, i són executades pels experts i les expertes, que tenen la capacitat de prendre decisions de petit i mitjà abast. En concepcions més crítiques, en canvi, les decisions han de ser potestat de les persones implicades en la temàtica o el context avaluat. Uns altres abordatges van més lluny i qüestionen el concepte mateix d'avaluació. Aquestes diferències entre perspectives no són innocents: tenen efectes contundents sobre el món i les formes col·lectives de vida.

A pesar d'aquestes discrepàncies i contradiccions, fonamentals en discutir l'avaluació, convé ressaltar que tot procés avaluatiu comparteix supòsits fonamentals sobre el món i el coneixement.

En principi, tota avaluació pressuposa que és possible i desitjable prendre decisions per a introduir canvis en un programa o situació. Suposa, igualment, que els canvis són observables i mesurables.

La primera suposició –és possible i desitjable prendre decisions per a introduir canvis en un programa o situació– significa que l'avaluació possibilita servir de base per al millorament continu de cada programa, desenvolupant nous serveis i accions o adaptant els ja existents. Així mateix, en una dimensió externa o política, es pot dir que els canvis possibles impliquen no solament el desenvolupament del programa o acció en qüestió, sinó també la comprensió sobre els seus efectes globals i, per tant, la seva continuació o expansió amb les modificacions i adaptacions pertinents a cada cas. Això facilitaria la configuració de polítiques a escala local o nacional, ajudant a determinar la futura direcció dels programes i fomentant la divulgació i intercanvi d'experiències útils i innovadores en l'àmbit de la transformació o el canvi local.

Per la seva banda, el segon principi –que el canvi és observable i mesurable– remet al fet que, en l'intern, es pot comprovar si el programa respon satisfactòriament a les necessitats que ha d'atendre; de la mateixa manera, es pot proporcionar informació rigorosa sobre la seva execució per a plantejar possibles alteracions, rebre una retroalimentació constant sobre la seva efectivitat, elegir i

Vegeu també

Sobre les implicacions ètiques i polítiques de la qüestió tècnica o de la finalitat col·lectiva podeu veure el nucli de coneixement "Implicacions ètiques i polítiques de l'avaluació".

usar les tècniques que resultin més efectives, estudiar les possibilitats i limitacions de les accions i programes avaluats, comprendre'ls més profundament i amb una visió crítica (Sanz Oro, 1990, citat per Colás i Rebollo, 1993). Aquestes observacions i mesuraments en l'interior del programa o acció s'executarien per mitjà de diversos mètodes que podrien implicar el qualitatiu, el quantitatiu o ambdós abordatges.

Al seu torn, en l'àmbit extern al programa, les observacions i els mesuraments poden permetre que persones externes al desenvolupament del programa o acció es familiaritzin amb el mateix i, de ser el cas, ho apliquin en altres llocs o ho modifiquin d'acord amb particularitats locals.

Els programes eficaços per a transformar situacions en l'àmbit local poden reproduir-se, readaptar-se o multiplicar-se gràcies a la seva promoció i al seu intercanvi. Al seu torn, promocionar iniciatives d'aquest tipus i afavorir el seu intercanvi és més útil una vegada es faci una avaluació d'aquests programes per a entendre en quina mesura responen a la necessitat que es van plantejar.

Per exemple, en el programa brasiler "20 experiències de gestió pública i ciutadania", fet per la Fundació Getúlio Vargas amb el finançament de la Fundació Ford, s'organitza un concurs anual que busca estimular i promoure experiències que donin resposta a necessitats locals involucrant agrupacions dels habitants del lloc, el govern local i un altre tipus d'organitzacions com per exemple ONG (organitzacions no governamentals) i/o empreses. El concurs consisteix en el fet que cada experiència ha d'enviar a la Fundació Getúlio Vargas (FGV) un text de 10 pàgines que contingui un resum de l'experiència i els seus resultats, incloent també efectes produïts i, depenent del cas, una anàlisi cost/benefici. Les vint experiències guanyadores, una per cada estat del Brasil pràcticament, reben un premi en diners i la publicació del text en un llibre, a més de la promoció via Internet i esdeveniments locals, nacionals i internacionals de l'FGV.

Gràcies a publicacions com aquesta, experiències reeixides s'han reproduït o readaptat en altres regions i estats del Brasil, moltes amb resultats excel·lents i amb molt poques despeses econòmiques. Per exemple, el projecte "Mare Cangur", de l'estat de Pernambuco, combat la falta d'equips mèdics i incubadores en els hospitals del lloc: les mares mateixes duen una espècie de motxilla esterilitzada al seu ventre i col·loquen allí els seus nadons prematurs o que van tenir alguna dificultat en néixer. El temps de recuperació dels nadons ha disminuït significativament gràcies a la creació d'un ambient afectiu, segur i higiènic per als noutats, amb costos tecnològics mínims. A causa de la facilitat de condicions per a repetir l'experiència, aquesta s'ha multiplicat en diversos estats brasilers, particularment en regions sense hospitals o que tenen grans mancances econòmiques.

En aquest moment és necessari fer una excepció important per a continuar discutint el tema de l'avaluació: els dos supòsits anteriorment descrits comporten la idea que hi ha una realitat externa a la qual és possible accedir i que mitjançant el seu coneixement objectiu serà possible emprendre accions eficaces per a prescriure-la, descriure-la i, en algunes propostes, transformar-la. És a dir,

ambdós supòsits –possibilitat d'implementar canvis i d'observar-los/mesurar-los– comporten una concepció representacionista de coneixement, d'acord amb la qual hi ha un món extern que pot i ha de ser conegut amb independència de qui el conegui.

Una assumptió com aquesta no és compartida per totes les perspectives discutides en aquesta assignatura. La idea d'una realitat externa és assumida pels abordatges funcionalistes i pels participatius. En contraposició a això, el socioconstruccionisme i la perspectiva situada consideren que el món no és independent de qui l'observa, i que per tant és impossible que hi hagi una avaluació neutra, objectiva ni veritable; i també és impossible que hi hagi un problema social *en si*, independentment dels que el defineixin. Aquestes dues últimes perspectives no treballen basant-se en criteris de veritat; per tant, una discussió sobre què és construït sent un problema social, quines accions es negocien a partir d'aquesta construcció i com jutjar els efectes d'aquestes accions hauria de partir necessàriament d'un posicionament polític i ètic, i no d'un plantejament epistemològic, com serà discutit més endavant.

Si l'avaluació de programes es va construir socialment i és reconstruïda col·lectivament en diferents pràctiques, convé esbossar un recompte històric de com aquesta s'ha constituït com una disciplina rellevant, portadora de coneixements específics.

L'avaluació de programes: breu recompte històric

D'acord amb Colás i Rebollo (1993), l'avaluació va començar a fer-se com una activitat intencional i estructurada durant la dècada dels anys vint. Entre aquest període i l'any 1940, es limitava a l'avaluació del rendiment escolar dels estudiants en matèries curriculars, amb la qual cosa es buscava informació objectiva sobre les aptituds dels individus.

És aproximadament el 1940 quan sorgeix l'avaluació de programes com a tal, amb models proposats per autors com Tyler, Cronbach o Suchman, per exemple; des d'aquesta dècada fins l'any 1970, les pràctiques avaluatives es caracteritzaven pel predomini del model d'investigació empírica positivista, que

utilitza procediments estandarditzats per a recollir i analitzar dades (qüestionaris, tests, anàlisis estadístiques, etc.) orientats a la presa de decisions. (Colás i Rebollo, 1993: 35)

Vegeu també

Podeu ampliar aquesta informació en el nucli de coneixement "Implicacions ètiques i polítiques de l'avaluació".

Vegeu també

Els models de Tyler, Cronbach o Suchman es descriuran en el nucli de coneixement "Avaluació de programes socials: mètodes tradicionals".

La perspectiva positivista, coherent amb els principis funcionalistes i criticada en el mòdul "Conceptes i teories sobre problemes socials" pel corrent socio-construccionista, continua mantenint la seva vigència en l'actualitat, a pesar del sorgiment d'altres models i dels qüestionaments contundents que se li han fet. L'avaluació d'aquest tipus busca fonamentalment fer prescripcions sobre una realitat a partir de la recol·lecció objectiva de dades, per a afavorir el progrés creixent d'aquesta realitat. L'estructura social no es qüestiona i no hi ha interès en la seva transformació.

A partir del 1970, coincidint amb l'aparició i enfortiment de la investigació qualitativa en les ciències socials i humanes, l'avaluació de programes socials i educatius comença a incorporar models centrats en els i les participants del programa. Partint de procediments d'investigació provinents de la investigació etnogràfica/qualitativa, aquestes maneres d'avaluació pretenen proporcionar als participants la major i més completa informació sobre com els programes són implementats i com funcionen, de manera que ells mateixos puguin arribar a les seves pròpies conclusions sobre el procés en què participen. D'aquesta manera, es pretén fer una descripció curosa del programa, que dugui a una comprensió més profunda per part dels implicats i de les implicades.

Des del 1980, seguint Colás i Rebollo (1993), es pot parlar de l'aparició del model crític d'avaluació. Aquest model seria l'únic que partiria de l'objectiu de transformar la realitat que avalua, motiu pel qual sembla tenir una gran afinitat amb les perspectives participatives, particularment amb mètodes desenvolupats a l'Amèrica Llatina com la investigació-acció participativa.

Bibliografia

Per a una revisió detallada de l'avaluació de programes quant a les seves definicions, models, continguts, mètodes, anàlisi i redacció d'informes d'avaluació, principalment en l'àmbit educatiu, podeu consultar la bibliografia següent:

- Colás, M. P. i Rebollo, M. A. (1993). *Evaluación de programas: una guía práctica*. Sevilla: Kronos.
- Alvira, F. (1996). *Metodología de la evaluación de programas*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.

Com podeu veure, concepcions i models d'avaluació diferents atorguen diversos graus d'importància a les distintes parts interessades en l'avaluació, que són les institucions (finançadores, autoritats, organitzacions associades als avaluadors i a les avaluadores), els tècnics avaluadors i els beneficiaris, usuaris, clients o participants, denominats d'aquestes diverses maneres segons la concepció d'avaluació que s'utilitzi.

Segons Alvira (1996), la forma i el grau en què les parts interessades participin en una avaluació no solament és divers, sinó problemàtic, i no hi ha un consens referent a això. Tanmateix, es pot dir que si aquestes parts interessades (siguin quines siguin) són incloses en el procés avaluatiu, l'enriquiran, perquè en tenir interès legítim en el programa podran contribuir amb l'elecció ade-

Vegeu també

En concret podeu veure el nucli de coneixement "Socio-construccionisme: els problemes socials són producte de construccions col·lectives".

Vegeu també

Podeu veure el nucli de coneixement "Mètodes participatius: la participació per a la transformació social" del mòdul "Què fem davant d'un problema social?".

quada de les preguntes que l'avaluació ha de respondre, o amb els mètodes per a recollir la informació, entre d'altres. L'avaluació variarà substancialment depenent del pes que cadascun d'aquests agents i d'aquestes agents, ja que es respon a models que són epistemològicament, políticament i èticament diferents.

Avui en dia, aleshores, es pot dir que l'avaluació és un camp complex i polisèmic –amb una multiplicitat de significats que poden ser contradictoris entre si. S'han desenvolupat innumbrables propostes i models avaluatius que competeixen perquè els seus propis criteris es tornin hegemònics. Les implicacions del model que seguim per a avaluar les maneres que definim i fem front als anomenats problemes socials no són implicacions neutres ni innocents: responen a maneres de veure el món influenciades per relacions de dominació. Per tant,

Qualsevol posició que assumim en fer una avaluació tindrà efectes ètics i polítics sobre les accions col·lectives empreses. És imperatiu, aleshores, reflexionar críticament sobre les conseqüències d'optar per una o altra manera d'avaluar.

Continguts d'avaluació

És impossible dir que hi ha consens entre els autors i autores que tracten del tema de l'avaluació respecte a quins continguts és important avaluar. Es pot dir que pràcticament hi ha tantes classificacions de continguts possibles com autors de textos, amb la qual cosa resulta impossible fer una classificació unívoca.

Colás i Rebollo (1993) s'acullen a la classificació de Stufflebeam, que va aparèixer a la fi dels anys seixanta i proposa que hi ha quatre continguts principals que és necessari avaluar:

- 1) context i necessitats;
- 2) disseny i planificació del programa;
- 3) el procés, i
- 4) el producte.

Per a alguns autors, els continguts principals d'avaluació són el context i les necessitats, el disseny i la planificació del programa, el procés i el producte. D'altres autors hi afegeixen el mesurament de l'eficiència per mitjà de l'anàlisi de cost–benefici i l'anàlisi de cost–efectivitat.

L'avaluació **del context i de necessitats** es proposa servir com a guia per a elegir problemes i prioritats. Es fa l'anàlisi del context social i institucional en què s'integren els programes o les accions i s'estudien les característiques de la situació específica, qui són els participants, quines necessitats fonamentals ha de cobrir el programa, quins recursos es necessiten i de quins es disposa, quin condicionaments hi ha en la realització del programa, quina és la disponibilitat de temps i de recursos humans o quines expectatives tenen els participants o beneficiaris, entre d'altres.

L'avaluació **del disseny i planificació del programa** té per objecte identificar i valorar les estratègies seguides per un programa i la planificació dels seus procediments. S'estudia si els objectius del programa estan ben definits, si la seqüència d'activitats és suficientment clara per a posar-la en pràctica immediatament, si la planificació respon al context que el programa s'implementarà o si el temps proposat és coherent amb les activitats que es pretén fer, entre d'altres.

L'avaluació **del procés** busca jutjar les activitats realitzades durant el procés i descobrir o pronosticar els defectes de planificació, prenent corregir-los en la implementació del programa o la realització de les accions. Per a això es pot preguntar, entre d'altres qüestions, com consideren els implicats i implicades que és l'execució del programa, si les activitats es fan d'acord amb el pla previst, quines són les dificultats i els assoliments més importants, com funcionen els grups, quin nivell de participació tenen les persones implicades, quins són els materials necessaris i si es van preveure en la planificació, etc.

L'avaluació **del producte** té com a propòsit valorar, interpretar i jutjar els assoliments d'un programa. S'observen els efectes desitjats i no desitjats, i també els resultats positius i negatius, amb la finalitat de definir si un programa o acció mereix perllongar-se, repetir-se i/o ampliar-se a altres àmbits.

D'altra banda, Cohen i Franco (1988), en discutir l'avaluació de projectes socials a Llatinoamèrica, defensen la importància de mesurar-ne l'**eficiència**; és a dir, la relació entre els costos que implica la seva execució i els productes obtinguts. Això es fa per mitjà de dos procediments: l'anàlisi **de cost–benefici** i l'anàlisi **de cost–efectivitat**.

Els objectius de l'**anàlisi de cost–benefici** se ceneixen a avaluar si uns projectes determinats són o no rendibles, mitjançant la comparació dels fluxos de beneficis i de costos que implica la seva implementació. Per tant, s'ha de defi-

nir una situació base, o el que és el mateix, una situació sense projecte, per a comparar el que succeeix amb el projecte enfront del que hagués succeït sense ell. Aquesta comparació necessàriament s'ha d'expressar en unitats monetàries, traduint els beneficis perseguits i obtinguts al seu equivalent en diners. Es pot fer des de l'òptica privada, que considera una unitat econòmica concreta (individu, signatura o empresa, etc.) o des de l'òptica social, que considera una regió geogràfica (poble o ciutat, estat o província, regió) o la societat en el seu conjunt (usualment un país).

Per la seva banda, l'anàlisi **de cost–efectivitat** es diferencia de l'anterior en el fet que aquesta tècnica analítica compara els costos d'un projecte amb els beneficis que en resulten, però ambdós no estan expressats en la mateixa unitat de mesura: mentre els costos són usualment expressats en unitats monetàries, els beneficis/efectes poden ser "vides salvades", "pes guanyat pels nens i nenes menors de 6 anys" o qualsevol altre objectiu rellevant. Aquest tipus d'anàlisi es pot entendre com una adaptació de la teoria econòmica més apropiada per a avaluar projectes socials a causa de la seva complexitat (Cohen i Franco, 1988).

Una vegada presentat aquest panorama general del que significa l'avaluació, el nucli de coneixement següent discutirà com es fa des dels mètodes tradicionals per a avaluar programes socials –relacionats amb la visió funcionalista– i el nucli de coneixement "Avaluacions participatives" d'aquest mòdul presenta l'avaluació des de les perspectives participatives. Finalment, es presentarà un nucli de coneixement sobre les implicacions ètiques i polítiques de l'avaluació; en aquestes reflexions l'avaluació es pensa èticament i políticament en dos plans:

- Què s'observa quan s'assumeix la pràctica d'avaluar com una cosa necessària (tal com fan les perspectives funcionalistas i participatives).
- Què s'observa quan es critica la noció mateixa d'avaluació –que seria la postura de la perspectiva participativa i del socioconstruccionisme.

Resum

L'avaluació es pot definir com un procés de presa de decisions en què es recullen i analitzen dades per mitjà de diversos mètodes per a jutjar una situació, una acció o un programa.

Avaluar pressuposa que és possible i desitjable implementar canvis i que aquests es poden veure i mesurar. Així, parteix d'una perspectiva representacionista.

Des del 1920 fins avui van sorgir i coexisteixen models avaluatius que divergeixen en les seves postures epistemològiques, metodològiques, polítiques i ètiques.

1. Avaluació de programes socials: mètodes tradicionals

Una vegada que s'ha discutit de forma introductòria en què consisteix l'avaluació, presentarem l'avaluació de programes socials tal com es fa tradicionalment, i també la utilitat que justifica aquest procediment.

Imaginem que formeu part de la directiva del Ministeri de Desenvolupament Social d'un país llatinoamericà. La vostra preocupació és aconseguir millores substantives en la població usant pocs recursos. Heu d'aprovar i supervisar la realització de centenars de projectes socials en el nivell nacional. Heu d'atendre milers de dificultats al mateix temps. Com podeu fer una bona gestió?

Serà necessari tenir objectius generals recollits en el Pla de la Nació. Aquests donaran el veredict de quins projectes s'han d'aprovar o no, ja que els aprovats hauran necessàriament de respondre a aquests objectius. Però són molt generals i no permeten, per si sols, concretar accions. Es fa necessari, per tant, desagregar-los en subconjunts de programes per cada àrea que s'ha d'atendre. Cadascun tindrà diversos projectes, amb objectius generals que seran detallats en grups d'objectius específics; al seu torn, s'hauran de traduir en metes i aquestes en indicadors. Així podreu tenir mesures objectives i fiables per a determinar el grau a què s'ha arribat les finalitats d'un projecte. Això exactament és avaluar projectes socials. Així, sense avaluar no és possible governar de manera eficaç.

Vegem-ho per mitjà d'un exemple:

Exemple

Imaginem que en el Pla de la Nació està escrit l'objectiu de garantir la salut física i mental de la població. Per a poder concretar-ho, es dissenya un conjunt de programes destinats a àrees com ara la prevenció de les malalties en cada comunitat, la manutenció dels hospitals, la lluita contra la desnutrició, el combat a les epidèmies, l'atenció a les embarassades, l'acció contra la sida i les malalties de transmissió sexual, entre d'altres. Els programes relatius als serveis d'aigües blanques i negres, clavegueram, recoll-lecció d'escombraries, habitatge i afins seran necessàriament associats als anteriors.

Cadascun d'aquests programes se subdividirà en projectes. Si prenem, per exemple, la lluita contra la desnutrició, tindrem el treball dirigit als infants, adolescents i joves, adults i adultes, dones embarassades i ancians i ancianes. Cada segment de la població tindrà projectes concrets: si especifiquem l'atenció a infants podem enumerar menjadors escolars, organitzacions de cura diària i atenció alimentària, programes preventius en la comunitat, programes d'estimulació de la lactància materna, etc.

Al seu torn, cada projecte té diversos aspectes per atendre: l'objectiu general dels menjadors escolars pot ser proporcionar alimentació a nens d'una edat determinada, però serà necessari traçar objectius específics que mostrin quantes menjades (esmorzar, dinar, berenar i/o sopar) s'oferiran per persona, quants dies de la setmana i en quantes i quines escoles. Al mateix temps, les metes indicaran quina quantitat de calories diàries haurà de tenir cada plat, quin tipus d'aliments es consumiran, quants nens menjaran i durant quant temps estaran inclosos en el programa. Els indicadors, per la seva banda, perme-

Vegeu també

Podeu veure la introducció a l'avaluació en el nucli de coneixement "Introducció: què és l'avaluació".

tran mesurar concretament si això es fa: nombre de plats produïts diàriament, quantitat d'aliments de cada grup nutricional (en grams), i així podríem seguir per pàgines i pàgines: caldria considerar també els que atenen aquesta població, els que dissenyen el menú que s'ha de consumir, on s'obtenen els aliments... i cadascun d'aquests punts obre un univers d'accions i possibilitats.

Per a qualsevol institució, aleshores –i això queda clar en el cas del govern– avaluar periòdicament els seus projectes i programes és fonamental, o almenys hauria ser-ho, ja que serà això el que determinarà el rumb de les accions, si els projectes continuen o s'eliminen, si s'hi introdueixen modificacions i quines serien, si se'ls retalla el pressupost o se'ls assignen més recursos, entre molts altres.

Aquest serà el tema del present nucli de coneixement: quina és la manera més comuna de jutjar programes socials per a garantir la major mesura possible d'efectivitat; és a dir, de resultats d'acord als objectius. Per tant, es resumiran a continuació els antecedents de l'avaluació actual; després es discutiran les diverses formes i implicacions d'avaluar segons les característiques de cada projecte i, finalment, es relacionarà aquest tipus de procediment amb els principis funcionalistes per a entendre i actuar enfront dels problemes socials.

1.1. Antecedents: models objectivistes

Seguint la revisió d'autors portada a terme per Colás i Rebollo (1993),

Els anomenats models objectivistes parteixen d'una perspectiva tècnica, basada en criteris de productivitat i eficiència del programa que considerin. L'avaluació seria el procés pel qual un tècnic, habitualment extern a un programa concret, en determina el mèrit, amb la finalitat de subministrar informació rellevant per a la presa de decisions per part d'autoritats polítiques i/o científiques.

Per a aquests models és necessari obtenir informació científicament objectiva, que pot i ha d'arribar seguint tècniques objectives de recollida de dades i, igualment, procedint a l'ús d'estadístiques per a posar en pràctica una anàlisi rigorosa. Així es garanteix que els resultats es puguin comprovar i reproduir per d'altres professionals.

Presentar una revisió exhaustiva de models d'avaluació per mitjà de la història excediria els objectius d'aquesta assignatura. Es tracta, aquí, de posar a la vostra disposició eines que us ajudin a saber què significa avaluar un programa social, entenent com es van generar aquestes eines. Per això és important tenir una visió general de la història dels diversos models, i per això mateix en presentarem breument tot just alguns. Cadascun es basa en diferents criteris de valor, que estan determinats pels mateixos objectius de l'avaluació (Alvira, 1996).

Encara que tots comparteixin el principi que els judicis de valor sobre un programa els han de formular un tècnic aliè a aquest, i també coincideixen en la idea que avaluar és la base que permet a les autoritats fer prescripcions sobre la realitat, hi ha grans diferències entre els models objectivistes, i s'observa un gran avanç des del model pioner de Tyler fins als nostres dies.

El model de Tyler: avaluació basada en objectius

A inicis de la dècada dels quaranta, en plena expansió del positivisme i la metodologia quantitativa d'investigació, el model de Tyler va sorgir en el camp de l'educació i es va popularitzar enormement entre els anys quaranta i seixanta, ampliant-se a d'altres àrees d'actuació.

Segons Tyler, els passos per a emetre un judici sobre un programa amb la finalitat de, posteriorment, prendre decisions sobre aquest, són, d'acord amb Alvira (1996):

- Especificar els objectius i metes del programa.
- Jerarquitzar aquests objectius de més a menys concreció, en termes objectius i mesurables.
- Seleccionar o elaborar els instruments que permetran mesurar si els objectius s'aconsegueixen o no.
- Recopilar la informació necessària per a determinar-ne el compliment o no.
- Analitzar comparativament el que es va aconseguir amb els objectius establerts prèviament; és a dir, amb el que es volia aconseguir.

Per exemple, un objectiu general com pot ser el d'eradicar la mendicitat infantil es traduiria a objectius específics. Si aquests són objectius operatius; és a dir, si quantifiquen l'acció, van dirigits a un subjecte determinat i són determinats en el temps, poden ser avaluats segons aquest model. Referent a això, Alvira (1996) proposa un cas específic: si l'objectiu és reduir en un 50% el nombre d'infants que mendiquen, tenint com a termini dos anys per a fer-ho, es pot estimar l'eficàcia del que s'ha dut a terme de la manera següent:

- 1) Determinar els mètodes de detecció dels nens mendicants, definint clarament què és mendicar.
- 2) Recollir dades sobre el nombre de nens en aquesta situació al llarg de dos anys.
- 3) Càlcul de la reducció –si n'hi ha– en el nombre de nens detectats mendicant al terme del període.
- 4) Comparar el volum de reducció aconseguit amb l'objectiu inicialment proposat de reduir-la a la meitat (Alvira, 1996: 12).

Els problemes d'aquest enfocament serien fonamentalment tres:

- 1) S'avalua si el programa compleix o no els seus objectius, però no es considera com s'aconsegueixen, o per què no s'han aconseguit.
- 2) Moltes vegades resulta impossible especificar i mesurar els objectius de la manera com el model ho exigeix.
- 3) Com que l'avaluació s'emprèn al final del procés, no es poden efectuar canvis al llarg d'aquest (Alvira, 1996; Colás i Rebollo, 1993).

Encara que el model de Tyler va ser una referència important per al desenvolupament de l'avaluació de programes socials, té deficiències relatives al fet que els objectius del programa, en si, no es qüestionen, que és difícil especificar-les i mesurar-les. A més, com que s'avalua només al final, no es detecta si és necessari fer canvis en el procés avaluatiu.

El model de planificació avaluativa de Cronbach

Des dels anys quaranta fins als nostres dies han sorgit diversos models que milloren el model de Tyler o s'hi contraposen. Entre aquests hi ha el model de Cronbach, que apareix a la fi dels anys quaranta. Cronbach proposa que la funció política de l'avaluació és un dels seus punts clau: la informació es recull a causa de motius polítics en la majoria dels casos, i servirà justament per a prendre decisions polítiques, per la qual cosa qui avalua ha de ser extremadament prudent en donar la seva opinió sobre el disseny de l'avaluació.

Aquest model defensa la importància del treball en equip, afirmant que cap individu s'ha d'encarregar de planificar una avaluació de forma solitària: compartir responsabilitats, multiplicar els punts de vista i afavorir el debat són avantatges del treball col·lectiu que s'han d'aprofitar en fer apreciacions sobre programes socials. També defensa que l'avaluació pot i ha d'aportar un gran aprenentatge a les instàncies polítiques pel que fa als seus projectes i a les formes d'implementar-los, pel que és fonamental una bona comunicació entre les persones implicades, una mentalitat oberta i sobretot consciència política del que es fa (Colás i Rebollo, 1993).

Cronbach representa un avanç en comparació de Tyler perquè avalua, a més del producte, el procés d'implementació del programa. També es pot destacar que obre petites possibilitats d'usar mètodes qualitius a més dels quantitatius, i que situa l'avaluador extern dintre d'un equip i enmig d'un procés de presa de decisions explícitament reconegut com a polític.

El model sense referència a objectius de Scriven

El model de Scriven sorgeix per a contraargumentar fortament el de Tyler. Proposa que qui avalui desconegui deliberadament els objectius del programa, ja que així no s'hi cenyirà estrictament, la qual cosa facilitarà que observi d'altres dimensions que probablement el programa no preveu i que serien importants per al seu funcionament més òptim. Per exemple, és possible que els resultats no previstos siguin més importants que els objectius planificats des d'un principi.

Scriven pren en compte els receptors dels programes (en el seu cas educatiu) més que les autoritats polítiques. No obstant això, encara que atorga una gran importància a l'anàlisi de les necessitats del client, aquestes les defineix l'avaluador extern o l'avaluadora externa objectivament (Colás i Rebollo, 1993).

De la mateixa manera que Tyler va deixar la seva petjada en altres models, els antecedents que hem acabat d'esbossar influeixen en la discussió sobre com avaluar programes socials. La preocupació amb els objectius és central en aquest tipus de programes, ja que són el que permet mesurar si s'ha aconseguit el que es pretenia al principi. Aquesta preocupació ocorre fins i tot en els casos que s'avalua sense conèixer prèviament els objectius, com proposa Scriven: estudiar el programa sense tenir-ne informació anterior permetrà veure justament si aquests objectius estan ben formulats i són coherents amb les accions empreses.

Les diferents formes d'avaluar programes socials tenen en comú que els objectius són el factor central de l'avaluació, independentment de si l'avaluador o l'avaluadora en té un coneixement previ, o de si s'avalua el procés a més del producte. Tenint objectius ben formulats és molt més fàcil planificar i executar accions eficaces per a aconseguir-los.

1.2. En què consisteix avaluar programes socials

Com s'acaba de discutir, els antecedents objectivistes dels models per a jutjar problemes socials van sembrar la idea de l'avaluació com un procés objectiu i quantificable, portat a terme per un avaluador extern o una avaluadora externa i amb objectius ben formulats. Partint d'aquesta idea, torneu a imaginar que pertanyeu al govern i necessiteu avaluar problemes socials perquè la vostra gestió sigui bona.

Bibliografia

Cohen i Franco (1988) van elaborar una guia explicativa detallada sobre l'avaluació de programes socials, particularment en l'àmbit llatinoamericà. Aquesta va rebre àmpliament suport del que aleshores era president del Banc Interamericà de Desenvolupament; és a dir, un dels majors finançadors internacionals de projectes socials. Per a més informació, podeu veure

Cohen, E. i Franco, R (1988). *Evaluación de proyectos sociales*. Buenos Aires: Grupo Editor Latinoamericano.

Seguint a Cohen i Franco (1988), avaluar és determinar el grau a què s'ha arribat de les finalitats d'un projecte. Per a aconseguir-ho, justament com en l'exemple del que faríeu com a governants, es construeixen els objectius generals, se subdivideixen en objectius específics, es concreten metes i a partir d'aquestes s'elaboren indicadors.

La proposta d'elaborar constructes cada vegada més específics permet plantejar què es vol de la manera més clara possible i, a partir d'allí, proposar accions concretes i adequades. Això respon a la lògica de l'efectivitat, que significa la relació entre el que s'ha aconseguit i el programat. En termes matemàtics podria expressar-se així:

$$\text{Efectivitat} = \frac{\text{Resultats}}{\text{Objectius}}$$

Així com l'efectivitat s'expressa per mitjà d'una equació, diverses formulacions de l'àmbit avaluatiu utilitzen el llenguatge de la matemàtica. La raó d'aquest ús és que els conceptes de l'avaluació provenen principalment de l'economia.

L'auge del positivisme i els avanços en l'àrea econòmica van influenciar el llenguatge de l'avaluació en la recerca de criteris que fossin més objectius i menys polèmics, per a aconseguir el desenvolupament de la societat i el millorament dels seus defectes. Així, per exemple, és molt important la noció d'eficiència, o sigui, la quantitat mínima de recursos financers –unitats monetàries– per a generar un producte. Igualment rellevant és el concepte d'eficàcia, que té dues accepcions amb clara influència econòmica: una és la conjugació de metes aconseguides i temps emprat, i l'altra, l'assoliment d'objectius socials esperats. La influència de l'economia en el llenguatge utilitzat és evident quan es parla d'anàlisi cost/benefici, o de taxa de descompte (que calcula el guany que produiran, a llarg termini, els beneficis del projecte, i que per tant constitueixen un descompte en les despeses efectuades).

Encara que la lògica general de l'avaluació respon a aquests criteris, no es pot dir que hi hagi una forma unívoca d'avaluar. Per contra,

El disseny, contingut, metodologia i tipus d'anàlisi que s'ha de fer dependran de qui siguin, en definitiva, els destinataris de l'avaluació (Cohen i Franco, 1988: 121).

Això significa que, en l'exemple del programa contra la desnutrició infantil citat a l'inici, es presentaran diferents tipus de projectes depenent de qui hagi de llegir-los: si la directiva superior (és a dir, vosaltres en aquest cas),

l'Administració o els tècnics i les tècniques. A cada ens se li presentaran enfocaments i formes de treballar que es considerin més rellevants: probablement, els directors i les directores necessitaran més informació concreta i menys termes tècnics, i sobretot voldran una anàlisi general de cost/efectivitat per a saber si val la pena aprovar el finançament del projecte, o per a decidir si un programa es manté, es reformula o s'elimina. Per la seva banda, els tècnics i les tècniques sol·licitaran més coneixement especialitzat, i l'Administració necessitarà més dades relacionades amb unitats monetàries.

De la mateixa manera, s'usaran estratègies diferents depenent del projecte en qüestió, principalment de si és gran o petit. En els petits és més usual usar un abordatge qualitatiu i centrar-se en mètodes com l'etnografia, les entrevistes en profunditat i les històries de vida (Cohen i Franco, 1988).

L'etnografia és un mètode interpretatiu provinent de l'antropologia que proposa la comprensió profunda de la quotidianitat d'un col·lectiu o grup social per mitjà de la convivència dels seus membres amb l'investigador durant un llarg període de temps, i fa un registre detallat de la informació en un diari de camp.

Per *història de vida* s'entén l'estudi intensiu de la biografia d'un individu o de diversos membres d'una agrupació o família, per mitjà de la recollida sistemàtica de relats personals que mostren la realitat social viscuda per les persones entrevistades i els seus sentiments. L'objectiu fonamental és expressar el sentit de la vida de la persona (Díaz, 1998).

Les entrevistes en profunditat, per la seva banda, es refereixen a una tècnica qualitativa per a escoltar detalladament –probablement durant hores– les persones que posseeixen les experiències i coneixements que l'investigador o la investigadora vol estudiar, i que sovint no són consultades per aquells que prenen les decisions i planifiquen. Per a això es pot disposar de l'ajuda d'un guió general que es modifica segons el curs de l'entrevista.

Aquests mètodes s'utilitzen menys que els quantitius en la perspectiva que ara ens ocupa, ja que s'oposen a pensar les ciències socials com si fossin ciències naturals. Contràriament, l'avaluació tradicional cerca mesuraments objectius seguint el model de les "ciències dures" per a controlar millor la societat.

Emperò, en els projectes grans, que són els que ara ens ocupen com a integrants imaginaris del govern, es busca fer una avaluació analítica i objectiva, en què es quantifiquin i jutgin les diferents etapes del projecte. Si es fa una avaluació de processos, això s'efectuarà durant l'execució del projecte. Si s'avaluen els impactes, usualment es farà quan aquest finalitzi. Aquesta és la manera tradicional d'avaluar, procedent de tradicions com el model de Tyler.

L'avaluació de projectes grans se sol fer per mitjà del mètode experimental, quasi experimental o no experimental. Pot fer-se a l'inici del projecte, durant el seu desenvolupament i/o en finalitzar, depenent del que s'estimi.

La manera més objectiva i completa de fer aquesta apreciació és el **mètode experimental**, que estableix la comparació entre un grup experimental i un grup control que es van escollir aleatòriament, avaluant ambdós grups abans i després de la implementació del programa. Aquest mètode comporta l'ús d'estadístics per a seleccionar una mostra representativa corresponent a cada

grup, amb la finalitat de poder generalitzar els resultats obtinguts. Els estadístics també s'usen per a calcular la diferència que hi ha o no entre els dos grups i, per tant, l'efectivitat del programa.

Encara que aquest mètode és considerat el més vigorós per a identificar els canvis produïts per una intervenció, no sempre es pot seguir, fins i tot per motius ètics i polítics: les persones solen sentir aversió a ser subjectes experimentals, és difícil determinar qui serà el grup control si això comporta que els seus membres no es beneficiïn del programa avaluat (recordeu el cas del programa contra la desnutrició infantil) i, a pesar dels avantatges de tenir un grup control, és políticament complicat negar a la ciutadania el dret de participar-hi.

D'aquesta manera, resulta més usual aplicar càlculs seguint **mètodes quasi experimentals**. Els grups experimental i de control no s'hi seleccionen aleatòriament. Els dos grups es poden mesurar periòdicament en sèries temporals (abans, durant i després de dur a terme el projecte), o bé poden usar-se grups de control no equivalents o de comparació: es forma el grup suposant que els seus integrants tenen característiques similars a les de les persones a què s'aplica el projecte (usualment els integrants d'aquests grups de control són persones que no es van assabentar de l'existència del projecte en qüestió, o que vivien en altres llocs i per tant no podien beneficiar-se'n) i es porten a terme mesuraments abans i després d'introduir aquest projecte.

Ara bé, en diversos casos la població objectiu no es pot comparar amb grups de control. Quan això passa, s'apliquen diversos procediments per a intentar mesurar els resultats del projecte descartant els efectes exteriors que té: es pot emprar el test abans –després sense grup control, o el model de comparació "només després" entre el grup experimental i el grup control, sense mesurar la situació abans de començar el projecte– i que s'aplica quan és impossible seleccionar un grup control que compleixi amb els requisits del grup experimental perquè, per exemple, el projecte ja és en marxa quan es decideix avaluar. Finalment, el més feble de tots els dissenys és el model "només després", en el qual l'avaluadora o l'avaluador mesura el grup experimental després d'estar exposat al programa i, posteriorment, ha de buscar informació per a reconstruir la situació dels subjectes abans de començar-lo. Atesa la inexistència de dades anteriors al projecte, en aquest últim cas és impossible determinar amb precisió els efectes que es busca estudiar.

Entre els instruments de recollida d'informació hi ha l'enquesta i la prova prèvia. La prova prèvia, o pretest, mesura de diverses maneres l'estat de les persones del grup experimental i/o control abans del projecte. En el cas del programa de menjadors escolars, per exemple, es pot fer una relació entre pes i talla dels nens i nenes, o bé un registre de les calories diàries que ingereixen. Si el programa que s'ha de jutjar és educatiu, es pot fer un test de coneixements a les persones que hi estan implicades, etc.

Per *enquesta* es denomina el conjunt d'instruments per a recollir informació que registren les condicions de vida o les opinions d'una mostra representativa de la població sobre un tema o aspecte específic, relacionat en aquest cas amb un programa social. Els instruments s'han d'acompanyar de les instruccions per al seu ús. Comunament s'utilitza el **qüestionari**, que és un instrument de recollida d'informació en el format del qual es compon de preguntes i respostes. Ambdues han de fer esment de la construcció lingüística, perquè sigui adequada a la població consultada. Les formes de respostes poden oscil·lar entre les tancades (dicotòmiques, multiresposta, etc.) o respostes semiobertes, en què les eleccions prefixades s'han de justificar, fins a respostes obertes on l'enquestat pot esplaïar-se per escrit.

Les respostes tancades s'utilitzen comunament per a respostes de codificació fàcil, principalment dirigides a captar el grau d'informació o coneixement que els subjectes tenen d'un tema. El segon grup de respostes, semiobertes, permeten d'una banda codificar prèviament les eleccions, però mantenen un cert marge perquè els subjectes expressin les seves motivacions, l'assumpte que varia d'individu en individu. Finalment, les respostes obertes s'utilitzen especialment per a recollir aspectes més qualitius no mesurables o quantificables, com percepcions, sentiments, satisfacció, etc.

1.3. Relació de l'avaluació objectivista de programes socials amb els principis funcionalistes

Reprenent l'estudi sobre les perspectives funcionalistes, es pot veure que avaluar programes socials d'aquesta manera és coherent amb els principis anteriorment vistos. L'avaluació serveix per a conèixer tots els recursos i funcions de totes les parts d'un sistema per a controlar i predir-ne el curs, i establir mecanismes per a pal·liar els desequilibris i intervenir-hi. En avaluar els programes socials es mesura justament si aquests aconseguen o no l'objectiu de millorar l'adaptació de persones i col·lectius a la totalitat del sistema, per a poder fer els ajustaments pertinents a partir dels desequilibris detectats en emetre judicis sobre els programes i, així, restablir l'harmonia del sistema. Això respon a la lògica funcionalista.

En un altre ordre d'idees, les perspectives funcionalistes proposen que els moviments de desajustament i reajustament corresponents al canvi social poden pal·liar-se a partir de planificacions fetes per aquells que tenen el coneixement adequat de la societat, per mitjà de l'establiment de criteris objectius (observació-mesurament científic) per a situar un problema social. Com acabeu de veure, això és el que fa l'avaluació.

Vegeu també

Sobre les perspectives funcionalistes podeu veure el nucli "L'enfocament funcionalista: els problemes socials són producte de disfuncions" del mòdul "Conceptes i teories sobre problemes socials".

Finalment, l'estimació tradicional dels programes socials parteix del supòsit funcionalista que problemes socials com l'exclusió i la pobresa no permeten cobrir necessitats bàsiques ni superiors de la població, per la qual cosa és important mesurar les necessitats socials i la qualitat de vida per a intervenir-hi en cas de mancances.

Resum

L'avaluació objectiva i quantificable de projectes socials és fonamental per a prendre decisions polítiques sobre el seu rumb.

Els projectes grans es poden avaluar per mitjà del mètode experimental, quasi experimental o no experimental. Els objectius generals s'han de traduir en objectius específics, metes i indicadors.

Aquesta avaluació és coherent amb l'abordatge funcionalista: es busca conèixer totes les parts d'un sistema per a predir i controlar-ne el curs, pal·liant els seus desequilibris i intervenint-hi.

2. Avaluacions participatives

Exemple

El 1975 es va fer un estudi que analitzava 36 projectes de desenvolupament rural integrat efectuats a Àfrica i 35 llocs en pràctica a Llatinoamèrica. Es pretenia identificar els elements clau perquè tinguessin èxit o fracàs. Es va trobar que factors habitualment considerats importants per a l'èxit de projectes com aquests, com l'analfabetisme o l'alfabetització dels implicats, la seva experiència prèvia o no amb projectes així, les condicions del lloc per a l'agricultura o l'augment en l'ingrés que el programa aïlladament produïa, entre altres, eren irrelevants per a l'èxit en la gran majoria dels casos. El que va aparèixer com a decisivament important va ser que les persones a qui s'adreçava els projectes participessin en el disseny i producció del projecte, i també en la seva implementació, de manera que ni els organitzadors del projecte ni els habitants tinguessin tota la capacitat de decisió en les seves mans (pres de Cohen i Franco, 1998).

En diverses ocasions, els professionals i les professionals o institucions que volen donar resposta a un problema, o avaluar el que proposen, dediquen temps, esforç i diners a això de manera aïllada i des de la postura de l'expert, en comptes de preguntar als directament implicats què necessiten i com poden procedir, i arribar així a solucions conjuntes. No obstant això, l'exemple fa pensar que la diferència pot ser justament en participar de manera conjunta. Heus aquí l'arrel de l'avaluació participativa i de les anteriorment discutides maneres de definir participativament què és un problema social i com enfrontar-lo.

Tal com ho esmenta l'exemple anterior, l'avaluació de tipus participatiu es basa en el principi d'incorporar en totes les fases de treball les persones del col·lectiu, comunitat o programa que s'ha de jutjar. A la pràctica, això implica que l'equip avaluador ha de facilitar processos de reflexió amb les organitzacions directament implicades, promovent la seva participació activa i la seva incorporació en xarxes socials. D'altra banda, implica assegurar que les activitats i propostes siguin significatives per als que conformen l'agrupació en qüestió. És a dir, s'ha de portar a terme un treball conjunt en el qual s'involucren els interessos i necessitats dels investigadors interns i externs, conformant-se un espai d'ajuda mútua.

No obstant això, independentment del desig d'avaluadors interns i externs per emprendre aquest tipus de proposta, això no sempre és possible; més ben dit, hi ha almenys dues lògiques diferents sobre quan s'ha d'avaluar, i aquella que se segueixi influenciarà en gran mesura la forma com es faci el procés de valoració d'una situació o programa. Avaluar de manera participativa pot significar

- 1) Recaptar informació per a emetre judicis sobre un projecte o programa prèviament dissenyat i implementat per institucions i/o experts, consultant per a això als "beneficiaris".

Vegeu també

Podeu veure els nuclis de coneixement "Ideologia i conscienciació: el diàleg com a forma de coneixement de la realitat" i "Mètodes participatius: la participació per a la transformació social".

- 2) Que la gent afectada per una situació participi en les decisions corresponents a totes les etapes de la seva solució i avaluï cada etapa a mesura que ocorre.

Es pot fer una avaluació participativa d'un projecte o programa ja en acció, o bé d'un procés en el qual els agents interns i externs prenguin decisions per a resoldre necessitats sentides, les executin i avaluïn els assoliments.

Per a mostrar amb més claredat les implicacions de cada concepció, les considerarem cadascuna per separat.

2.1. Avaluació participativa d'un programa ja executat

Aquest tipus d'estimació és denominada per Colás i Rebollo (1993) com a *enfocament crític per a avaluar programes d'intervenció*. L'enfocament crític ve a ser un procés de recollida d'informació que potencia la reflexió crítica sobre les situacions viscudes i condueix a la presa de decisions pertinents a cada moment. El model se centra en l'anàlisi crítica de les circumstàncies personals, socials, polítiques i econòmiques que envolten l'acció jutjada. Es pretén avançar cap a la **transformació** institucional i comunitària a partir dels canvis de les persones i grups destinataris del programa, suposant que els canvis locals donaran suport a transformacions més globals.

El contingut bàsic que serà sotmès a apreciació és tant el procés de presa de decisions com les accions que sorgeixen per a executar aquestes decisions. D'aquesta manera, els continguts són oberts i flexibles en comptes d'estàtics i prefixats. A causa d'aquesta característica, el ritme del procés valoratiu serà lent: dependrà de les circumstàncies que visquin els i les participants –i del que en el mòdul "Com sabem que hi ha un problema social?" denominàvem la *fragilitat de la realitat* que aquestes persones viuen. En la mesura que les implicades i els implicats arribin a consensos o a negociacions referent a com actuar, el procés es podrà desenvolupar, respectant el ritme de les circumstàncies.

Pel que fa al rol del professional que té al seu càrrec avaluar, Colás i Rebollo defensen que

L'avaluador haurà d'ajudar que es manifestin les autèntiques necessitats i comprometre's a donar-hi suport i recollir-les en dimensions importants del programa. El seu posicionament en el grup és el *d'implicació i compromís*. Això permet el desenvolupament de l'avaluació i la planificació d'accions futures que es facin amb aquesta. L'avaluador és fonamental en la dinamització de la mateixa intervenció (Colás i Rebollo, 1993: 47).

Les implicacions d'aquesta avaluació fan referència al fet que:

Vegeu també

Podem veure també el nucli de coneixement "Mètodes participatius: la participació per a la transformació social" del mòdul "Què fem davant d'un problema social?"

- El programa avaluat va ser prèviament dissenyat per ens que no en són "beneficiaris".
- Aquest programa ja es troba en execució i és supervisat per experts i expertes.
- El professional compromès amb el canvi és qui proposa a les persones beneficiàries una avaluació participativa.
- Per mitjà del diàleg s'obre un espai de reflexió crítica d'acord amb les necessitats i disponibilitat dels afectats.
- A partir d'aquest procés es pot lluitar perquè el programa s'adeqüi millor al que els i les participants volen.
- Es reconeix implícitament que hi ha o hi pot haver una buidor entre els que conceben/dirigeixen el programa i els que s'hi veuen afectats.
- Aquest buit es relaciona directament amb la manca de possibilitats que hi ha, que els suposats beneficiaris defineixin què els afecta i què volen i poden fer referent a això quan es planifica i implementa el programa;
- A partir de l'avaluació es pot concloure que les persones que a priori se suposa que es beneficien del programa poden qüestionar-lo seriosament, atès que si els haguessin escoltat definirien els problemes i accions a emprendre de manera totalment distinta al que van fer els experts i les expertes.
- Per tant, l'objectiu últim de l'avaluació és la possibilitat que el programa tingui més sentit, gràcies al fet que els afectats i les afectades reflexionin críticament i actuïn per a passar de beneficiaris a participants. Aquesta seria la contribució específica de l'avaluació amb la transformació social desitjada.

A pesar dels possibles assoliments de l'avaluació participativa de programes preestablerts, és necessari reconèixer els seriosos límits que té intentar introduir una lògica horitzontal de funcionament dintre d'una concepció implícitament vertical, jeràrquica.

Activitat

Analitzeu les situacions següents d'acord amb el que hem dit fins ara.

Situació 1. A la fi de la dècada dels noranta, el govern brasiler va implementar un programa nacional contra la fam. Aquest consistia a distribuir una quantitat d'aliments determinada a gent que estigués sota del llindar de pobresa (d'acord amb els càlculs dels tècnics del govern). La quantitat i el tipus d'aliments eren els mateixos a totes les regions del país, igual que la manera de distribuir-los. En la regió nord-est, una de les més pobres de Brasil, una avaluació va detectar que els aliments que el govern atorgava eren exactament els que la població ja produïa (arròs i *frijol*) i, en canvi, no tenien accés a d'altres productes com la llet, l'oli o la carn. Perquè el menjar no es perdés, en alguns caserius els pobladors van començar a criar animals i alimentar-los amb el que seria l'excés d'arròs

i *frijoles*; així van tenir accés a aliments escassos i cars com la carn i la llet, i van poder beneficiar-se del programa donant un ús constructiu a les mancances que haguessin pogut inviabilitzar-lo.

Situació 2. Una ONG que funciona en la mateixa regió nord-est del Brasil, a partir del treball d'anys amb els habitants d'una localitat extremament miserable, va implementar el programa Beca–Cabra. Aquest és una variant del programa governamental Beca–Escola, que paga una quantitat a les famílies pobres perquè enviïn els seus fills i filles a l'escola i, així, lluitar contra el treball infantil. En el cas de la Beca–Cabra, en comptes de donar diners a les famílies es lliuraven quatre cabres i un segall per família. L'avaluació del programa va assenyalar que la cria d'aquests animals, el cost dels quals de manteniment i cura era pràcticament zero, permetia que la família tingués llet, formatge, carn (eventualment) i ingressos provinents de la venda dels cabrits. Amb això guanyaven molt més que la remuneració miserable que tenien com a talladors i talladores de sisal i que obligava homes, dones i infants a treballar durament per a poder sobreviure. La quantitat d'estudiants va augmentar substancialment, la satisfacció dels participants amb el programa és molt alta i, gràcies als suggeriments d'aquesta gent, a les escoles es discuteix la cura i la comercialització de les cabres i els seus derivats.

- Quines diferències i semblances hi ha entre els dos programes?
- Quin considereu més eficaç i per què?
- Com es poden corregir les mancances detectades a cada programa, si n'hi ha?

Fases de l'avaluació participativa de programes ja existents

Les formulacions de Colás i Rebollo (1993) plantegen que el model crític d'avaluació ha estat poc desenvolupat, tant teòricament com metodològicament. Amb aquesta afirmació es refereixen específicament a l'estudi valoratiu de programes educatius nord-americans i europeus, sense fer referència al context llatinoamericà, africà o asiàtic. No obstant això, l'estudi de les perspectives participatives en diversos llocs de l'anomenat Tercer Món pot contribuir amb l'enriquiment d'aquests models. Aquest text se centrarà en la producció llatinoamericana, la qual cosa no exclou la rellevància de coneixements provinents d'altres continents.

Les avaluacions participatives llatinoamericanes usualment tenen arrels teòriques i metodològiques en l'enfocament de la investigació–acció i proposen un enfocament anàleg, passant per totes les etapes de treball que es van discutir en el mòdul "Com sabem que hi ha un problema social?", en estudiar les propostes participatives d'intervenció enfront d'un problema social. Aquestes etapes–guia de l'acció serien la familiarització, la detecció de necessitats, la sensibilització, la priorització, les realitzacions i la devolució sistemàtica de la informació.

Vegeu també

Podeu veure també el nucli de coneixement "Mètodes participatius: la participació per a la transformació social" del mòdul "Què fem davant d'un problema social?"

Bibliografia

El concepte d'investigació–acció, que inicialment el va proposar Kurt Lewin el 1946, va generar desenvolupaments posteriors com el que en els països llatinoamericans de parla hispana es denomina la investigació–acció participativa i al Brasil es coneix com la investigació participant i la investigació acció. Per a aprofundir les fases d'acció proposades i les diferències i semblances entre aquests abordatges, podeu veure:

- Fals Borda, O. (1986). *Conocimiento y poder popular*. Bogotá: Punta de Lanza / Siglo XXI.
- Montenegro, M. (2002). La investigación acción participativa. A L. Cantera, J. Herro, M. Montenegro, G. Musitu, M. Montero, i I. Serrano–García. *Psicología comunitaria i bienestar social*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya (UOC).

- Montero, M. (1994). Investigación-Acción Participante. La unión entre conocimiento popular y conocimiento científico. *Revista de Psicología de la Universidad Ricardo Palma*. Lima, Perú, 6 (1), 31-45.
- Rodrigues Brandão, C. (1990). *Pesquisa participante*. Sao Paulo: Brasiliense.
- Thiollent, M. (1992). *Metodologia da Pesquisa-Ação*. Sao Paulo: Autores Associados.

Observant més detalladament aquestes etapes d'acció, podem dir que l'avaluació participativa, independentment del grau de participació dels afectats i de les afectades, es pot organitzar procedint a: la constitució de l'equip avaluador; la identificació de les necessitats bàsiques, problemes i centres d'interès; l'elaboració del disseny de l'avaluació; la recopilació de la informació per al diagnòstic; l'anàlisi i la interpretació de dades; la devolució sistemàtica de la informació; la planificació de les accions i l'autogestió del grup organitzat.

Les diverses avaluacions participatives segueixen les mateixes etapes. El que sí que serà diferent depenent del nivell de participació de les persones afectades en la presa de decisions serà qui fa cada etapa i quan s'efectuen aquestes fases: si després que els agents externs dissenyen i implementen el programa, o bé si es donen simultàniament al procés conjunt de definició i intervenció enfront de la necessitat sentida per part d'agents interns i externs.

Vegem com es dona el procés en el cas dels programes dissenyats i executats prèviament a l'avaluació. A continuació llegireu la síntesi d'un exemple xilè, que serà analitzat posteriorment.

Exemple

L'any 2002, una entitat governamental vinculada al Ministeri de Justícia xilè va sol·licitar a un equip de psicòlegs i psicòlegs socials que avalués un programa per a combatre la violència –principalment la relativa al narcotràfic– en dos barris definits com a sumament afectats per aquest problema. La proposta formulada per l'equip (Piper, 2002) s'inspirava en la investigació–acció participativa, encara que no fos pròpiament així (perquè l'executarien agents externs al procés), i per a la seva formulació es va conversar amb líders comunitaris. Aquesta incloïa l'avaluació dels plans d'acció en ambdós barris i l'avaluació del programa en si.

Jutjar el Programa requeria l'avaluació prèvia dels plans; al seu torn, avaluar els plans requeria la sistematització de totes les accions implementades que hi estaven associades. A cadascun d'aquests plans de l'avaluació (accions concretes, plans i programa) es van aplicar categories analítiques corresponents a:

- Una avaluació de processos (o sigui, procediments per a la implementació de les accions concretes, gestió, dinàmiques, actors, elements que facilitaven i obstaculitzaven les accions, integralitat i complementarietat de les accions i dels plans, articulació entre els actors que executaven les accions i els plans).

- Avaluació de resultats (disponibilitat d'opcions culturals, esportivorecreatives i de capacitació donades per l'oferta d'activitats que es posa a disposició; correspondència dels resultats referents a les accions desplegades, als plans i al programa amb els seus objectius respectius; productes de les accions, plans i programa).
- Avaluació d'efectes (disminució de la percepció de temor i disminució de la violència a partir de l'execució dels plans i el programa).
- Avaluació de l'impacte de la disminució de la violència i de la percepció de temor i inseguretat per mitjà d'una anàlisi reflexiva contextualitzada de la informació qualitativa i quantitativa.

Es va proposar una primera fase descriptiva de l'avaluació dels plans, dedicada a la sistematització de les accions amb els seus processos i resultats; i una altra d'analítica, abocada a avaluar el conjunt dels processos, els resultats i els efectes dels plans. Tot això per mitjà de diversos procediments de recollida de dades de manera individual i grupal, qualitativa i quantitativa, amb membres de la comunitat, representants del poder públic, de la policia i tècnics dels plans i programa. La proposta encara no ha estat implementada: se suposa que això passarà el 2003.

Com podeu suposar, les fases de l'acció comporten, explícitament o implícitament, les fases citades anteriorment: la constitució de l'equip avaluador; la identificació de les necessitats bàsiques, problemes i centres d'interès; l'elaboració del disseny de l'avaluació; la recopilació de la informació per al diagnòstic; l'anàlisi i la interpretació de dades; la devolució sistemàtica de la informació; la planificació de les accions i l'autogestió del grup organitzat.

No obstant això, la proposta només defineix com a fases de l'acció la **familiarització** (coneixement mutu i detecció de líders, grups i minories actives), la **devolució sistemàtica de la informació** (difusió de les dades i la seva anàlisi a les comunitats avaluades), la **planificació d'accions futures** (perquè la comunitat decideixi quines accions i quins canvis vol implementar) i l' **autogestió** (satisfacció *autònoma* de necessitats sentides per part dels membres de grups comunitaris per mitjà de la identificació, potenciació i obtenció de recursos).

Això és degut al fet que, implícitament, aquestes són les fases en què les persones afectades podrien tenir algun grau de participació en la presa de decisions. La resta de les accions les protagonitzarien els agents externs, contractats per a això pel poder públic. No obstant això, és necessari emfatitzar que un vector fonamental proposat per aquest treball és emetre judicis sobre els processos referits a la incorporació de la comunitat en les accions i el tipus de participació generada pels plans i el programa, la qual cosa podria introduir-hi modificacions futures, si fos necessari, espais de participació ciutadana i compromís en la presa de decisions.

Mètodes i tècniques emprats

Diferentment de la proposta tradicional d'avaluació de problemes socials

les avaluacions participatives proposen mètodes de treball centrats en el diàleg amb els afectats i afectades. Perseguint aquest objectiu, es combinen diversos enfocaments i tècniques d'acord amb la seva pertinència en cada cas.

Vegeu també

Sobre la proposta tradicional d'avaluació de problemes socials podeu veure el nucli de coneixement "Avaluació de programes socials: mètodes tradicionals".

Per exemple, l'enfocament quantitatiu pot permetre la construcció d'índexs, per mitjà de la recollida i l'anàlisi de determinats indicadors, que poden o no ser creats especialment per a un estudi en particular quan aquest tipus d'aproximació sigui rellevant. Per la seva banda, l'enfocament qualitatiu, bastant usat en aquest tipus d'avaluació, pot apropar-nos als significats que persones i grups construeixen entorn de pràctiques relacionades amb les situacions i necessitats que viuen (com seria en aquest cas la violència), i també els significats atorgats als equips executors de plans i projectes de prevenció i les accions que aquests han executat.

Accedir a la dimensió de significat és fonamental en l'avaluació d'intervencions psicosocials, en la mesura que persones, grups i comunitats no són receptacles passius de tècniques utilitzades per a la transformació de conductes. Les persones interpreten de diverses maneres les accions d'uns altres. Les polítiques i iniciatives de prevenció de violència i disminució de temor impacten de manera diferent segons com siguin significades, i aquest procés es veu influït pel context social, les pertinences institucionals i grupals, la història vital (personal i familiar), el grau de compromís en els conflictes comunitaris o els afectes involucrats, entre altres.

L'eficàcia de les intervencions psicosocials participatives no solament dependrà de la qualitat tècnica de la seva implementació, sinó que també es trobarà en els significats compartits i subjectius que són capaços de transformar. Això implica que l'avaluació dels efectes dels processos d'intervenció i de les actituds i percepcions dels usuaris en relació amb aquestes, només es pot portar a terme considerant el que aquests diuen sobre el procés, com ho diuen i els afectes que es vehiculen en aquests relats.

Tècniques de recollida de dades

Per mitjà de l'exemple anterior és possible il·lustrar diverses tècniques que es poden utilitzar per a avaluar de manera participativa, independentment del grau de participació dels afectats i de les afectades en cada etapa. Per això

mateix, les mateixes tècniques de recollida i anàlisi de dades que apareixeran a continuació poden usar-se en les avaluacions en què les persones implicades participen en totes les fases del procés.

El projecte d'avaluació del programa contra la violència en dos barris xilens (Piper, 2002) proposa dialogar amb diferents agents a partir de tècniques apropiades a cada situació. Les tècniques que s'han d'utilitzar per a avaluar processos, resultats i efectes dels plans serien, en aquest exemple, **entrevistes semi-estructurades**, **grups de discussió**, **grups de discussió en situació natural** i **qüestionari** –que ja va ser discutit en l'avaluació tradicional de programes socials.

Amb finalitats didàctiques –procurant que tingueu una idea pràctica de com es pot avaluar participativament un programa preestablert– definirem els diferents agents, veurem quines tècniques d'investigació/avaluació es van proposar per a cadascun i posteriorment definirem cada tècnica. D'aquesta manera,

- La conversa amb dirigents socials (polítics, religiosos i comunitaris) es proposa a partir de 10 entrevistes semiestructurades a dirigents, cobrint els tres tipus de dirigents esmentats.
- El contacte amb usuaris i usuàries directes del programa (habitants de les poblacions que participen en les activitats desenvolupades i fan ús dels serveis lliurats) passaria per mitjà de dotze grups de discussió en natural: tres de nens i nenes, tres de joves, tres de persones adultes de trenta a cinquanta anys i tres de persones grans.
- Els usuaris potencials (que viuen al barri on es va aplicar el programa pilot, però que no participen de les seves activitats ni dels seus serveis, ja sigui perquè no se senten part del programa o perquè refusen activament participar-hi) serien abordats mitjançant un qüestionari aplicat a un nombre mínim equivalent a un 20% de l'univers a cada població. És fonamental parar atenció a la construcció lingüística perquè sigui adequada a la població consultada (diferents edats, classes socials, grups de referència, religió, tendència política, etc.).
- L'acostament als executors i executores –organismes policials, unitats de funcionament del programa, entitats externes que ofereixen activitats o serveis– comporta un grup de discussió mixt d'executors (amb representants de tots els actors involucrats) per a avaluar-ne l'articulació al territori, i 12 entrevistes a executors (4 per cada tipus d'actor).
- Quant a l'estructura administrativa, es postula fer 5 entrevistes a administradors directes (Municipalitat, Intendència i Governació corresponent als barris) i 5 a administradors potencials (pertanyents a municipis propers a la població on s'aplica el programa).

Vegeu també

Sobre l'avaluació tradicional de problemes socials podeu veure el nucli de coneixement "Avaluació de programes socials: mètodes tradicionals".

D'acord amb Piper (2002), aquesta pluralitat de tècniques respon al fet que

l'acostament d'un agent extern desperta les ansietats de les persones quan elles ho perceben com alguna cosa que podria influir en les seves condicions de vida o penalitzar activitats en les quals ells o elles mateixes o els seus familiars i/o amics estan involucrats. Això contribueix al fet que les persones ocultin els seus conflictes i percepcions i que no apareguin els problemes relacionals davant dels ulls dels avaluadors i de les avaluadores, la qual cosa ens obliga a dissenyar formes d'acostament no amenaçador als membres de la comunitat.

Referent a això, ella proposa:

Amb la finalitat de disminuir de manera important les distorsions en el lliurament d'informació i garantir una avaluació més precisa, proposem una variació en els dissenys tradicionals d'avaluació de programes socials. Proposem que, en les diverses fases d'acostament als grups, el contacte que persones i grups tinguin amb l'equip d'avaluació sigui en situacions conegudes per als participants, afavorint un acostament humà que possibiliti la construcció d'una relació de confiança entre avaluador i avaluat. Aquesta relació facilita el lliurament d'informació per part dels grups avaluats, en una situació que per definició és generadora d'ansietat, en una temàtica on els factors afectius i subjectius hi estan involucrats de manera important (Piper, 2002:17).

A continuació es descriuen les tècniques esmentades en la proposta avaluativa ja citada, que intenten justament promoure la confiança en la relació entre agents interns i externs. Aquestes tècniques són els **grups de discussió**, els **grups de discussió en situació natural** i l'entrevista **semiestructurada**.

El **grup de discussió**, o **grup focal** consisteix en una reunió artificial entre un grup de persones i l'investigador, en la qual s'organitza una conversa a partir de la provocació de l'investigador. És un artifici tecnològic que es constitueix només per a discutir i que és només la discussió la que li dona forma com a grup, generant discursos, que a l'origen són conversacionals, que tendeixen a l'acord i que es tornen recursivament als llocs comuns, allí on la realitat es precipita com una objecció per al grup (Piper, 2002).

Fonamentalment, en el grup de discussió es desenvolupa una dinàmica en què l'entrevistador parla amb un grup que conversa. La característica central és la conversa, la parla i l'escolta d'un grup, per a i per si mateix, i en un segon nivell la conversa articulada entre el grup i l'investigador.

Els **grups de discussió en situació natural** es postulen com a tècniques de recollida de dades qualitatives que promoguin la confiança, la construcció d'una relació d'intimitat on l'investigador pugui accedir als aspectes afectius i subjectius del procés. Són grups de discussió fets amb grups naturals (clubs esportius, juntes de veïns, equips de treball, etc.), en els llocs on quotidianament es reuneixen i en contacte amb un mateix equip avaluador.

Un avantatge que afegeix aquest procediment al procés d'avaluació, és que l'establiment de relacions properes (de confiança i intimitat) entre l'investigador i els subjectes promou la reflexió dels membres del grup sobre les seves accions i experiències. Això transforma l'avaluació en un espai de canvi, i així la investigació és al mateix temps un espai d'intervenció; per tant, es pot facilitar la participació i enfortiment de xarxes socials, promovent-ne l'autonomia.

L'entrevista **semiestructurada**, o **entrevista oberta semidirectiva**, consisteix en un diàleg cara a cara, directe i espontani entre una persona entrevistada i una persona investigadora, que orienta el discurs lògic i afectiu de l'entrevista de forma més o menys directiva. En la interacció entrevistat/entrevistador, aquest últim provoca contínuament la parla de l'entrevistat, que, específicament, parla per a ser escoltat, ja que la parla vehiculitza el seu discurs, estructurat en forma de narració, i és justament la producció d'aquesta narració l'objectiu d'aquesta tècnica.

Mètodes d'anàlisi i processament de la informació

Per a analitzar la informació recaptada en conjunt amb les i els participants, es poden utilitzar diversos dispositius d'anàlisi d'acord amb cada cas. Ara bé, les discussions analítiques que se suscitin usualment estaran inscrites en el marc d'un context social, polític i històric més ampli, que faciliti la reflexió crítica.

Per a il·lustrar mètodes participatius de treball analític, se'n resumiran dos: la **memòria barrial** i els **mapes de xarxes socials**. Ambdós es poden utilitzar per a avaluacions que prevegin diferents nivells de participació de les persones que hi estiguin involucrades.

Què és la **memòria barrial**? És el treball de sistematització de la història d'un barri, o d'un esdeveniment o fenomen dintre seu. Amb això es busca el que en la investigació-acció participativa es denomina **recuperació crítica de la història**: en analitzar els seus relats compartits anant més enllà de l'anècdota, es pretén que les persones de la comunitat rescatin la seva història i la reinterpretin d'acord amb els seus propis valors i interessos, descobrint-se en el temps com a subjectes de la seva història i no com a ens passius sotmesos a les circumstàncies (Giuliani, 1997). El treball amb la memòria col·lectiva pot permetre una avaluació profunda i, alhora, ser una estratègia d'intervenció que reforça la identitat local i genera llaços significatius d'associació.

Per memòria col·lectiva es designa la memòria dels membres d'una comunitat, que reconstrueixen el seu passat a partir dels seus interessos i marcs de referència presents. Tota comunitat, en tant que té una identitat, també construeix una memòria col·lectiva que és sostinguda en el temps i en l'espai. Al seu torn, la memòria té efectes sobre la identitat i les pràctiques locals considerades com a pròpies.

En l'exemple que ens ocupa, es podria proposar una reconstrucció col·lectiva de la història de la violència en cadascun dels barris avaluats i el paper enfront d'aquesta per part dels plans i programes avaluats. Les entrades per a la producció de la memòria barrial serien els grups de discussió (en situació natural o artificial) i les entrevistes amb els diversos actors de la comunitat serien material reelaborat posteriorment mitjançant assemblees o reunions amb la població.

Una altra manera d'analitzar informació és mitjançant l'estudi de les **xarxes socials**, que emfatitzen l'articulació dels moviments populars i dels actors involucrats. La construcció i reconstrucció de les xarxes és una de les bases sobre les quals s'actua per a la transformació. Tal com, des d'Espanya, proposa Villasante (1993), aquestes xarxes es poden expressar per mitjà dels **mapes socials**. Aquests són les eines gràfiques en què se situen les associacions, les característiques de l'hàbitat i els condicionants socioeconòmics; es fan mapes que expressen el més clarament possible les relacions d'atracció, desacord, conflicte, jerarquia, dependència, etc., dels diferents grups entre si. Es dibuixa una xarxa d'actors i relacions entre ells per a després treballar amb un o diversos dels grups que són en la comunitat o relacionats amb la temàtica que s'ha de tractar.

En el cas d'avaluació del programa xilè contra la violència, per exemple, es podria elaborar una xarxa que indiqués les relacions entre els diversos ens involucrats en el desenvolupament de les accions concretes, els plans i el programa, per a observar els punts de conflicte entre ells, els sentits contradictoris atribuïts al programa i els seus actors o la forma com es veuen els grans esdeveniments del barri relatius a la violència i el seu combat.

Per a analitzar informació en les avaluacions participatives s'usen mètodes que estimulin la recuperació crítica de la història comunitària, la reflexió sobre les xarxes de relacions socials i l'enfortiment de les i els participants per a l'acció transformadora. Per exemple tenim la memòria barrial i els mapes de xarxes socials.

2.2. Avaluació que els implicats i les implicades participen en totes les etapes de l'acció

Ja hem comentat prèviament les característiques i la importància d'aquest tipus de procés. Aquest està tan imbuït en l'acció que fins i tot resulta artificial separar l'avaluació de la investigació i de les activitats dutes a terme. Les persones, davant d'una necessitat sentida o una sèrie de necessitats, s'organitzen en xarxes per a actuar conjuntament d'acord amb les seves possibilitats i disponibilitat, i per a exercir pressió sobre els organismes públics o privats quan això sigui necessari. Es fa una valoració (no necessàriament una avaluació formal) de cada fase de treball per a redefinir el rumb que s'ha de seguir.

Bibliografia

Villasante, T. (1993). Aportaciones básicas de la IAP a la epistemología y metodología. *Documentación social: Investigación-Acción Participativa*, 92, juliol-setembre, 23-41.

Els habitants del lloc o membres del col·lectiu en qüestió es troben activament implicats en les fases anteriorment citades de constitució de l'equip avaluador; la identificació de les necessitats bàsiques, els problemes i cels entres d'interès; l'elaboració del disseny de l'avaluació; la recopilació de la informació per al diagnòstic; l'anàlisi i la interpretació de dades; la devolució sistemàtica de la informació; la planificació de les accions i l'autogestió del grup organitzat.

La concreció d'aquest tipus d'acció/avaluació es fa usualment per mitjà d'assemblees o reunions en les quals el rumb de les activitats es manté, s'altera o es canvia depenent de l'apreciació col·lectiva dels processos viscuts, els productes arribats, les formes de planificació i el context circumdant. Per a això es poden utilitzar les tècniques citades anteriorment, quan siguin pertinents (grups de discussió, entrevistes, qüestionaris, vídeos, memòria barrial, mapes de xarxes socials), o crear-se formes de treball apropiades al grup a cada moment i context. En determinats contextos llatinoamericans, els treballs amb música, literatura popular, producció conjunta de relats i altres manifestacions autòctones d'expressions col·lectives han tingut èxit en la consecució i avaluació de metes, a més d'un profund impacte en la identitat dels i les participants, ja siguin interns o externs, encara que usualment s'escrigui sobre el que passa només als interns i les internes.

La idea central d'aquest tipus de participació és que les persones del lloc tenen la capacitat per a actuar, decidir i avaluar la seva vida personal i col·lectiva. No és necessari que arribi un agent extern perquè això passi: ell o ella pot i ha de contribuir amb els objectius comuns usant les eines que li dóna la seva professió, sense ser ni més ni menys que ningú.

Seguint a Goncalves (1997), per a aquesta postura és fonamental la **desprofessionalització** dels investigadors externs (Talento i Ribes-Iñesta, 1979), que seria el procés en què aquests comparteixen els seus coneixements amb les persones dels col·lectius o comunitats, al mateix temps que els i les habitants han d'exercir el **lliurament sistemàtic del coneixement popular**, compartint també el seu saber amb els agents externs. Seria un lliurament voluntari i compromès; sistemàtic perquè ocorre de manera constant i organitzat al llarg de la investigació/acció/avaluació, i d'acord amb les seves particularitats. I del coneixement popular per a reconèixer explícitament el saber que les i els habitants d'un lloc han construït en la seva vida quotidiana, incloent-hi informacions, vivències i anàlisi sobre la seva realitat. Anteriorment no s'havia donat una denominació formal a aquest tipus de saber, probablement, segons l'autora, a causa de la discriminació que la ciència hi exerceix en contra, fent-lo il·legítim.

De la trobada entre professionals desprofessionalitzats i investigadors interns que lliurin sistemàticament el seu coneixement, sorgeix un saber nou i més potent, que implica la **praxi** –unió entre teoria i pràctica en què una es construeix a partir de la revisió crítica de l'altra. Aquest coneixement és formalment avaluat i analitzat en el que es denomina la **devolució sistemàtica de la informació**, ja descrita en el mòdul "Què fem davant d'un problema social?".

Vegeu també

Més concretament podeu consultar el nucli de coneixement "Mètodes participatius: la participació per a la transformació social"

Exemple

Un procés com aquest es pot exemplificar amb una història de lluita per l'habitatge i autoconstrucció comunitària, amb seu a Venèçuela, que ja té 18 anys d'existència. Va començar en un barri de pobresa extrema a Caracas on una pluja fortíssima va destruir trenta-nou cases el 1980. Les famílies damnificades van decidir unir-se i van ocupar l'escola pròxima al sector, emprenent un dur procés per a poder quedar-se allí i sobreviure en condicions molt precàries. Va començar aleshores la seva organització per a lluitar per la construcció d'habitatge digne per a tots i totes. Per a això, van demandar ajuda a la Universitat Central de Venèçuela, concretament a l'Escola Popular d'Arquitectura (perquè donés assessoria sobre disseny arquitectònic participatiu i autoconstrucció) i al Departament de Psicologia Social –que donaria suport amb tècniques de relació grupal, maneig de conflictes i d'altres necessitats que sorgissin, com ho va ser el combat per superar el masclisme de diversos protagonistes de l'acció.

Es va iniciar aleshores una veritable lluita per a pressionar el govern per a buscar una solució. El col·lectiu va viure sabotatges, promeses no complertes i complicacions burocràtiques, però entre pressions, negociacions i una enorme resistència a la frustració, van aconseguir la propietat col·lectiva d'un terreny i la participació àrdua, simultània al seu treball i les seves activitats de tots els dies, per a construir un conjunt de petits edificis en els quals cada apartament havia estat dissenyat pels seus amos i mestresses. Per a aconseguir-ho, van ser necessaris anys d'organització, solucionant problemes i vencent l'esgotament. I la lluita no va acabar en obtenir les cases: dia a dia, els i les participants viuen el procés que ells anomenen "transformar l'autoconstrucció en autogestió" (pres de Sánchez, 2000).

Resum

Les avaluacions participatives comporten escoltar les persones afectades per una necessitat, obrint espais de reflexió crítica per a emetre judicis i actuar conjuntament en la seva solució.

Es pot fer una avaluació participativa de projectes dissenyats i executats tot just per agents externs, o una en la qual les afectades i els afectats prenguin decisions en totes les etapes. El segon promou més transformació.

Les etapes, mètodes i tècniques d'ambdós tipus d'avaluació participativa poden ser semblants: el que variarà és qui protagonitza cada etapa i com es decideix si els mètodes són adequats o no a cada cas avaluat.

3. Implicacions ètiques i polítiques de l'avaluació

En aquest nucli de coneixement es pretén reflexionar sobre les conseqüències que comporten les diverses maneres d'avaluar per als éssers humans que s'impliquen en aquest procés.

Aquesta discussió no es farà des d'un lloc neutre o innocent. Al contrari: se centrarà en la dimensió ètica i política per a mirar l'avaluació. La possibilitat de col·locar el focus en aquestes dues dimensions prové d'aportacions fetes per perspectives com, per exemple, les feministes i les **participatives**. Montero (2000), psicòloga comunitària llatinoamericana, il·lustra la importància que han de tenir l'ètica i la política quan argumenta que és fonamental incorporar-les a les discussions acadèmiques sobre el coneixement en qualitat de vectors centrals.

Per a aquesta autora, l'ètica es referiria a la concepció de l'altre i el seu lloc en la producció de coneixement; la política, per la seva banda, seria el relatiu a l'espai públic i la vida organitzada col·lectivament, incloent-hi els drets i les responsabilitats, i també la dinàmica de les relacions de poder.

Per a recuperar la centralitat de les dimensions ètica i política en l'avaluació, és necessari preguntar-se a qui i a què servirà el coneixement que es produeix en avaluar, i qui produeixen aquest coneixement.

Montero (2000) defensa la necessitat d'incloure l'ètica i la política en els àmbits ja clàssics del que és conèixer, que són l'**ontologia** (estudi de quina és la naturalesa del que és cognoscible, de la realitat), **epistemologia** (quina és la naturalesa de la relació entre qui coneix i el que es coneix o el que és cognoscible) i **metodologia** (com ho ha de fer el qui coneix per produir coneixement). Aquest reconeixement de l'ètica i la política com a dimensions fonamentals de conèixer serà un pas fonamental perquè puguem construir un coneixement diferent a aquell que amb prou feines s'aboca a ordenar, regular i controlar el món: per crear mons diferents necessitem construir coneixements que ens permetin passar del colonialisme polític o acadèmic a la solidaritat amb les persones amb qui treballem; això és, podem i hem de crear el que Souza Santos (2000) denomina **coneixement emancipació**.

En aquest ordre d'idees, les **epistemologies feministes** també advoquen per rearticular el que és epistemològic amb el que és polític. Això permetrà superar buits entre la teoria i la pràctica, establint vincles entre aquestes per poder produir canvis (Pujal, 2000). Com diria la mateixa Montero, així com Kurt Lewin postulava que no hi ha res més pràctic que una bona teoria, podem dir que res no produeix una millor teoria que una bona praxi, perquè aquesta és una pràctica sobre la qual es reflexiona.

Si reflexioneu sobre això –a qui i a què serveix el coneixement produït, i qui produeix aquest coneixement– es pot dir que feu política i posicionant-vos èticament, encara que ho feu en la més quotidiana de les accions. Si seguim la lògica de les perspectives situades que diu que sempre intervenim i, per tant, sempre avaluem, veurem que en qualsevol moment adoptem postures políti-

Vegeu també

Podeu veure també el nucli de coneixement "Mètodes participatius: la participació com a problema social" del mòdul "Què fem davant d'un problema social?".

ques que ajuden a produir, reproduir o transformar relacions de dominació, o relacions que naturalitzen i invisibilitzen postures hegemòniques. Sempre fem política. I el que fem sempre té efectes ètics.

Ara bé, per a poder argumentar que el mer ús del terme avaluació no és innocent, es fa imperatiu pensar-la èticament i políticament en dos plans:

- 1) Què observem si assumim la pràctica d'avaluar com una cosa necessària.
- 2) Què veiem si critiquem la noció mateixa d'avaluació. Aquests dos plans guiaran l'estructura d'aquest nucli de coneixement.

3.1. Possibles implicacions d'assumir la idea d'avaluació

Emetre judicis sobre un projecte, programa o acció social té diverses implicacions sobre les quals és important reflexionar. La primera es refereix a què es fa en avaluar i quins supòsits comporten les accions empreses per a aconseguir-ho.

Es pot dir que, en fer una valoració, se suposa que allò que s'avalua dona resposta a algun problema social o a alguna necessitat sentida; és a dir, es parteix del fet que és possible i interessant produir canvis socials. Se suposa, igualment, que és factible i pertinent mesurar els canvis que ocorren o no.

Si es parteix d'aquests principis, caldrà suposar també que hi ha algú que els duu a terme. Algú pressuposa que és possible produir canvis i mesurar-los. I qui seria aquest algú? És necessari dilucidar-ho: com heu pogut observar en els nuclis de coneixement d'aquest mòdul, aquesta pregunta no té una resposta unívoca. En la mesura que es prenen decisions es viu una tensió entre les valoracions que es fan en el transcurs del procés i alguna sort d'imposicions "externes".

Vegem com aquesta tensió es donaria en les diferents propostes d'avaluació.

En l'avaluació tradicional de programes socials, el paper de l'expert extern a la realitat jutjada gairebé sempre és determinant en les decisions de com, quan i per a què avaluar. És més, usualment la definició del problema social i de les formes d'intervenció per a atacar-lo la fan també aquests experts.

En aquest cas la tensió resultant de la imposició externa seria un "mal necessari": encara que fos desagradable, ja que les persones que han de ser jutjades es podrien sentir incòmodes amb la presència i accions de qui avalua, els resultats de l'avaluació mostrarien dades objectives que, a la llarga, portarien més beneficis per a aquells a qui es dirigeix el programa social en qüestió.

Vegeu també

Podeu veure també el nucli de coneixement "Introducció: què és l'avaluació".

Vegeu també

Podeu veure també el nucli de coneixement "Avaluació de programes socials: mètodes tradicionals".

El fet que en els procediments d'avaluació hi hagués una jerarquia –en la qual uns prendrien les decisions i els altres les viurien en carn pròpia– no seria vist com un problema, sinó com una necessitat: tal com ocorre amb l'organisme humà, perquè la societat funcioni bé és necessari tenir òrgans que comandin i òrgans que obeeixin, cadascun complint la seva funció en harmonia amb els altres. La tensió que d'això pogués resultar seria momentània, ja que s'atenuaria gràcies a l'ús de procediments objectius per a mesurar i controlar totes les parts del programa avaluat. Així es corregirien les seves disfuncions i es podria perfeccionar.

Paradoxalment, no obstant això, aquesta tensió es fa molt més clara amb aquests procediments tradicionals. La implementació i avaluació d'un programa social comporta molts interessos i punts de vista en joc, però aparentment això es perd de vista quan les decisions es donen de dalt cap avall. Si es consideren només les decisions i punts de vista dels experts i les expertes, s'obvien moltes altres maneres d'entendre la situació, que també participen d'alguna manera en el que es fa i s'avalua. Això té una importància cabdal per a la discussió ètica. Vegem-ne un exemple:

Exemple

Si, tal com imaginàvem en discutir formes tradicionals d'avaluar programes socials, el govern d'un país implementa un programa nacional de menjadors escolars per a combatre la desnutrició infantil, qui té la responsabilitat final de "definir" aquest "problema social", "definir" què s'ha de fer i avaluar-lo és el mateix govern, incloent-hi directiva, administradors i tècnics, que prendran decisions amb diferents pesos depenent de la jerarquia que tinguin en el sistema institucional.

Aparentment, quan es prenen aquestes decisions, els nens i les nenes que van a aquests menjadors escolars ni tan sols se n'assabenten. Els seus pares i mares, probablement tampoc. El mateix pot valer per als docents, treballadors, obrers i directiva de les escoles, i també per a d'altres membres de les comunitats en què les escoles s'ubiquin i que estiguin directament afectats pel programa. No es coneix la disponibilitat d'horaris d'aquestes persones, ni la seva disposició per a actuar, ni la seva opinió sobre el que necessiten.

A aquestes persones se'ls involucra en un programa que afecta les seves vides, sense consultar-los; probablement s'hagin de dedicar a diverses accions, remunerades o no, per a posar en pràctica aquest programa i assegurar la seva continuïtat, com per exemple "participar" a obtenir i/o preparar aliments, buscar nutricionistes que dissenyin el menú, reorganitzar els espais i horaris de l'escola, entre molts d'altres. En principi, tots i totes menjaran el mateix, a la mateixa hora, independentment de diferències culturals o d'un altre tipus que poden ser fonamentals en la vida dels afectats (com el dejuni del mes de Ramadà per als musulmans).

Periòdicament, d'acord amb períodes determinats pel govern, persones desconegudes aniran a avaluar el que es fa, amb criteris desconeguts per a la gent que hi està involucrada, amb resultats que probablement els culpabilitzen i els instin a fer d'altres accions per a les quals tampoc no se'ls va consultar i que tal vegada, per a ells, no tinguin sentit.

Podeu veure que el govern en qüestió, en proposar els menjadors escolars, és ple de bones intencions; no obstant això, la imposició de la planificació, execució i avaluació d'accions pot eliminar els suposats avantatges del programa, o almenys perjudicar-los seriosament. En aquestes circumstàncies, l'avaluació, en lloc d'ajudar a construir un programa que tingui sentit per a els que el vi-

uen, pot funcionar com un càstig per no haver actuat d'una forma que tal vegada ni tan sols sigui interessant per a la gent involucrada. Tots hem presentat exàmens escolars alguna vegada i sabem de què parlem.

En cap moment això significa que el govern s'hagi d'abstenir de donar resposta a les necessitats de la població, o que és irrellevant valorar el fet quant a condicions i necessitats existents, planificació, procés d'implementació i resultats. Contràriament, l'adveniment dels programes neoliberals i la privatització dels serveis que atenen drets constitucionals fan necessari exigir la responsabilitat del govern i de les elits envers la ciutadania.

El que aquí s'exposa és que avaluar un programa social implica jutjar accions en les quals convergeixen molts ens, que són molt diferents entre si. La seva trobada produeix conflictes que influeixen en tot el procés: en el cas dels menjadors escolars, es pot dir que la presa de decisions no és harmònica entre els diferents ens del govern, ni ho és en les escoles, ni en les famílies ateses, ni en les comunitats a què pertanyen. Si es pressuposa això, s'infereix la necessitat d'escoltar les diverses veus i procedir a la negociació entre elles: el procés serà més respectuós i, probablement, amb més bons resultats.

Per a l'avaluació tradicional, qui construeix el coneixement és el la persona avaluadora; no obstant, totes les persones involucrades produeixen coneixements i els mateixos entren en conflicte. Si les diferents postures s'escolten i negocien, probablement les conseqüències per al programa seran molt positives, encara que això impliqui més temps d'implementació. Si no es consideren aquestes altres veus, aquestes lluitaran per a ser escoltades, encara que sigui sabotejant el programa.

Així doncs, parafrasejant Sartre, es pot dir que estem condemnats a escoltar: implica una concepció respectuosa del ser humà i segurament redundarà en accions que tinguin més sentit. Des d'aquest punt de vista, caldria argumentar que la lògica de l'avaluació en certa manera falta al respecte a algú, ja que el col·loca en una posició d'avaluable, en una lògica d'eficiència que no necessàriament és la seva; el mesura amb paràmetres sobre els quals no se li ha preguntat res. S'acaba veient les persones com a números, xifres, despeses.

Exemple

Un exemple de fins a quin punt es pot veure la gent com a xifres es troba en un capítol de Cohen i Franco (1988) denominat "**El valor de la vida humana**".

D'acord amb aquests autors, molts projectes socials incideixen directament o indirectament en l'esperança de vida d'una població determinada, particularment quan es tracta de projectes en l'àrea de salut o contra la desnutrició. No obstant això, no hi ha consens sobre com mesurar el cost i el valor de la vida humana; el que és més sorprenent encara, no s'han produït pressions per a avaluar aquesta qüestió mitjançant procediments rigorosos.

Per als autors, la vida indubtablement té un valor intrínsec, i fins i tot tractar del tema pot semblar de mal gust. Emperò, escriuen ells,

A aquells que puguin pensar que aquestes preguntes no són ètiques i que la vida té un valor infinit, se'ls ha de recordar que la societat no opera, de fet, sobre aquestes bases. No es dediquen tots els recursos disponibles per a reduir la pèrdua de vides. Quan s'adopten decisions limitant els programes de salut, implícitament s'estableix que les vides que es podrien salvar tenen menys valor que el cost del projecte. Tot i que es reconegui que l'avaluació assigna un valor a la vida humana, això no contesta la pregunta de quin hauria de ser aquest valor. (Cohen i Franco, 1988:226)

Partint, doncs, del fet que efectivament les pràctiques de la distribució de recursos per a programes socials quantifiquen implícitament el valor de la vida humana, els autors procedeixen a descriure tres maneres de fer-ho, o sigui, tres enfocaments que es pleguen a aquesta lògica i intenten donar solució a la qüestió.

El primer enfocament valora la vida humana d'acord amb "la disposició de pagar per ella" (Cohen i Franco, 1998:227), o sigui, la vida de les persones riques, en la pràctica, val més que la de les pobres. El segon vincula el valor de la vida a la producció potencial que el seu portador pot generar: s'incrementa la producció si es redueix la mortalitat prematura, o si es milloren els índexs de salut. Seria important, per tant, calcular els recursos que la societat com un tot pot perdre si l'individu deixa d'existir. Per la seva banda, la tercera posició relaciona el cost de la vida amb la compensació que es rep pel risc afrontat.

Per a contrarestar d'alguna manera la determinació del valor de la vida humana, en l'avaluació de projectes socials es va crear un concepte denominat *la taxa de descompte*. En aplicar-la, els costos actuals i els beneficis futurs d'un projecte es converteixen en la mateixa unitat de mesura, per a així poder traduir a un valor present els costos i beneficis que resultaran del projecte en el futur. D'aquesta manera es calcula quant val un individu per la seva futura productivitat, quant val prevenir que es torni delinqüent o drogoaddicte, entre d'altres càlculs.

Per la seva banda, les postures participatives tenen una concepció ètica molt més fonamentada a escoltar, ja que parteixen del fet que tant les persones afectades com les que avaluen externament són subjectes –protagonistes– del coneixement que construeixen conjuntament. Aquesta concepció implica una postura de respecte mutu. Val la pena no donar-la per fet; és a dir, no suposar que la mateixa acció i avaluació és bona *per se* si s'autodenomina participativa. És fonamental reflexionar sobre el que es fa i valorar conjuntament si es contribueix o no amb la creació d'un **coneixement–emancipació** (Souza Santos, 2000).

Per a emprendre aquesta reflexió, la perspectiva situada pot ser útil. S'ha de recordar el que aquesta perspectiva crítica sobre el concepte d'intervenció, fent-ho extensiu a l'avaluació. Si sempre intervenim, sempre avaluem, també, i es pot pensar críticament l'acció mateixa centrant-se en quatre punts que poden ser importants:

- En les perspectives participatives, i també en les funcionalistes, la transformació que s'espera aconseguir amb la intervenció social té **efectes** directes tot just en la vida de les persones suposadament afectades pels problemes socials, i no en els que investiguen/intervenir/avaluen de manera "externa". Si totes les persones implicades construeixen coneixement, aquest hauria de ser capaç d'influenciar la vida de tots els individus.
- Convé observar com es defineix els que participen en l'acció o projecte social, i quin pes té cada ens en el dia a dia de les decisions preses. En la intervenció i en l'avaluació participativa –i tradicional–, es defineixen dos blocs homogenis internament i diferents entre si, els "interns" i els

Vegeu també

Sobre el concepte d'intervenció segons la perspectiva crítica, podeu veure el nucli de coneixement "Perspectiva situada: anàlisi crítica de la intervenció social" del mòdul "Conceptes i teories sobre problemes socials".

"externs", quan ja hem vist, en l'exemple anterior, que cada suposat "bloc" implica molta gent: al govern hi ha tècnics, personal administratiu, gerents; a les escoles hi ha docents, directiva, obrers, empleats, a més dels estudiants, els seus pares i mares, les empreses d'aliments que es contracten i un seguit d'actors i actrius socials que no en són tots protagonistes –especialment quan els programes que s'avaluen els van dissenyar i posar en pràctica agents externs.

- La tensió entre aquests diferents agents i els conflictes entre ells no sempre s'expliciten per les postures participatives. Centrar l'atenció en el diàleg no significa que aquest sigui necessàriament harmònic. El conflicte forma part de la vida social i ha d'aparèixer en l'avaluació; negar-lo no hi ajuda gens, per contra.
- Particularment, però no únicament, en el cas que es pretén avaluar participativament un programa prèviament implementat, apareix un factor que influeix profundament sobre els anteriors: qui paga l'avaluació. En aquest punt, d'una importància extrema, s'hi aprofundirà en el pròxim apartat.

En les avaluacions participatives, agents interns i externs construeixen conjuntament el coneixement. No obstant això, aquesta relació, els seus efectes i els probables conflictes s'ha d'observar críticament. Un altre tema central per a valorar és qui paga l'avaluació i quines condicions imposa.

A qui o a què serveix l'avaluació?

L'avaluació, per mitjà de la seva curta història, ha estat concebuda com una tasca que necessita coneixements especialitzats pels quals es paga. Hi ha professionals que exerceixen com a avaluadors de projectes socials i així es guanyen la vida. Òbviament, a aquestes persones els interessa que l'avaluació tingui aquest estatus important, atès que és el que garanteix la seva supervivència. Però no van ser els que van inventar aquesta lògica, ni són els que paguen perquè funcioni d'aquesta manera. Tampoc no ho van inventar, ni de bon tros ho paguen, els que se suposa que són els beneficiaris i les beneficiàries dels projectes avaluats. A qui o a què, aleshores, li interessa que l'avaluació es posi en pràctica?

Tal com discutíem en estudiar l'avaluació de programes socials tradicionals, l'avaluació respon a la lògica de l'efectivitat; és a dir, a la relació entre els objectius planificats i els resultats que es van obtenir o no a partir del planejat. És una lògica provinent de l'economia, que trasllada al fet social conceptes, fórmules i maneres d'entendre el món provinents d'aquesta ciència. Es busquen criteris tan objectius i poc polèmics com sigui possible, preferiblement

Vegeu també

Sobre l'avaluació de problemes socials tradicionals podeu veure el nucli de coneixement "Avaluació de programes socials: mètodes tradicionals".

expressats en llenguatges exactes com el de la matemàtica, per a aconseguir el desenvolupament social i crear estratègies que serveixin per a pal·liar els defectes de la societat.

Aquesta manera de pensar respon a la idea d'un **ordre social** que és desitjable buscar i mantenir. Tal idea, com ja es va discutir en la introducció de l'assignatura, va sorgir amb l'estat modern i tenia com a objectiu integrar en aquest estat tota una diversitat cultural, lingüística, ètnica i religiosa de milers d'entitats polítiques anteriorment independents, assumint un mateix sistema politicoadministratiu fins al punt que no fos necessària una pressió militar permanent (Ibáñez, 1990). Per a aconseguir-ho, la racionalitat científica moderna compliria un important paper: produir coneixement que orientés als governants per a gestionar la societat, organitzar-la i incidir sobre el seu rumb, amb la finalitat d'assegurar l'ordre **social** i contribuir amb **el bé comú** –benestar general dels i les membres de la societat, relacionat amb l'increment de la riquesa nacional.

La ciència contribueix amb la producció de sabers precisos sobre les nostres societats; sabers que ajuden al fet que els que tenen el comandament tinguin la possibilitat de controlar cada vegada més eficaçment –apuntant cap a una direcció cada vegada més exacta– i, de passada, amb cada vegada menys diners. És justament per a això que l'avaluació contribueix de manera central.

És clar que les possibilitats de controlar millor poden tenir efectes molt positius per al bé comú –per exemple, quan es controla una epidèmia, o s'implementen mecanismes contra la fam de la població, o es generen sistemes més justs de pensió, jubilació i seguretat social. No obstant això, no s'han de deixar de banda les possibles implicacions perverses d'aquest control social, especialment quan el que es gestiona d'aquesta manera és alguna cosa que es defineix prèviament com els problemes socials. A continuació discutirem aquesta idea.

Com haureu vist fins ara, l'avaluació de projectes socials, tal com s'ha proposat tradicionalment, comporta que algú (alguna instància governamental o directiva) s'interessi per obtenir mecanismes cada vegada millors i més barats per a explicar un "problema social". Per a això, disposa de recursos amb què paga la producció de sabers teòrics i tècnics que puguin orientar la pràctica, amb la intenció d'una eficiència creixent.

Molt probablement hi ha un ens que finança l'avaluació que es du a terme; aquest tindrà o voldrà tenir un gran pes en les decisions tècniques i administratives sobre què s'ha de fer i quina és la millor manera de fer-ho.

Vegeu també

Podeu veure el mòdul "Introducció".

Que una persona pagui l'avaluació i, d'una o altra manera, digui el que s'ha de fer, és una obvietat per a les concepcions tradicionals i, en principi, no és problemàtica. Ja ho deien Cohen i Franco (1988) quan defensaven que la manera de portar a terme totes i cadascuna de les fases d'una proposta avaluativa dependrien de què seria el seu destinatari: si un ens polític, administratiu o tècnic –vegeu que els suposats beneficiaris ni tan sols es recullen aquí.

Diferentment, en les perspectives participatives aquesta situació pot crear conflictes i usualment els crea: si hi ha una institució finançadora a la qual respondre pel treball, cal explicar a algú què s'ha fet dels diners que va donar, la qual cosa controla les formes d'acció que s'emprenen i les concepcions de temps que es consideren importants, entre molts altres factors. Les agències finançadores tenen els seus propis criteris de què és legítim finançar i què no, en quant temps s'han d'obtenir els resultats que volen, com s'han d'administrar els recursos i rendir comptes, entre molts altres. Això és una mena d'imposició sobre d'altres maneres d'entendre la vida, el temps i les prioritats en l'acció social: la productivitat, la pro activitat i la lògica de cost/benefici s'acaben sobreposant a d'altres punts de vista que probablement tinguin més sentit per a les persones que són avaluades amb aquests paràmetres.

És necessari destacar que qui dicta les pautes de l'avaluació són aquests ens finançadors, que prenen les decisions polítiques basant-se en criteris utilitaris als quals se sotmeten en alguna mesura els projectes socials. Aquesta lògica ho acaba influenciant tot i posicionant actors i actrius socials en llocs de submissió implícita o explícita, necessària per a obtenir el finançament, encara que hi hagi formes ocultes de resistència en l'esdevenir dels programes i projectes socials.

Aquest argument ens duu a una discussió més general sobre a què o a qui serveix l'avaluació: si la lògica de definir què és un problema social, com s'enfronta i com s'avalua es relaciona, en última instància, amb les agències finançadores nacionals o internacionals, amb ens que governen el món com són el Banc Mundial, el Banc Interamericà de Desenvolupament (BID) o afins, d'això en resulta que els paràmetres avaluatius acaben reproduint, encara que sigui sense voler, els patrons del sistema neoliberal: la lògica economicista, el progrés, el desenvolupament com a únic model de canvi a la pobresa. Tot allò que no obeeixi els patrons hegemònics de normalitat es pot entendre com un problema social que s'ha de "desenvolupar" per a "arribar a" un nivell de benestar que no posseeix –com es planteja, per exemple, per als països de l'anomenat Tercer Món.

Bibliografia

Per a una excel·lent discussió crítica sobre la construcció del desenvolupament com única alternativa a la pobresa, podeu veure

Flórez, J. (2001). *Psicología para el desarrollo. Alianzas metafóricas contra la pobreza*. Treball per a optar al títol de màster en Psicologia social. Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona.

Vegeu també

Una part del text de Flórez (2001) es treballa en el nucli de coneixement sobre la construcció social dels problemes socials, en el mòdul "Com sabem que hi ha un problema social?". Concretament en el nucli "La construcció social dels problemes socials: metodologies discursives per a entendre la construcció de cert fenomen com a problema".

Perversions de les polítiques de finançament internacional: una il·lustració

La lògica de les agències finançadores internacionals que, vulguin o no, influeixi l'avaluació de projectes socials al món, indica que, perquè la justícia es pugui complir, tot s'ha de reduir a una unitat de mesura que faci possibles les comparances. S'ha de destacar que sempre s'efectuen aquestes comparacions basant-se en estàndards hegemònics del que és el desenvolupament i de com tot la resta dels éssers humans ha de viure la seva vida.

Traduir-ho tot a la mateixa unitat és el que es fa quan, per exemple, es compara l'avaluació de projectes socials amb l'avaluació econòmica, lloant la segona en detriment de la primera. Això va ser el que va fer I. Iglesias, que era president del Banc Interamericà de Desenvolupament, entitat internacional que coordina préstecs a països llatinoamericans perquè emprenguin projectes de desenvolupament econòmic i social, quan va redactar el pròleg del llibre de Cohen i Franco (1988) sobre avaluació de problemes socials.

Iglesias escriu que les anàlisis avaluatives de cost/benefici han avançat significativament des de la dècada dels seixanta fins als nostres dies, contràriament a l'avaluació de programes socials, que ha avançat menys i és objecte de grans controvèrsies. L'ideal seria, aleshores, que l'avaluació dels projectes socials arribés al grau de maduresa a què ja va arribar l'avaluació econòmica. Aquest raonament, no obstant això, no comenta a qui serveix aquesta avaluació econòmica, ni qui es beneficia si l'avaluació de projectes socials segueix aquest model.

L'avaluació econòmica emfatitza la millor manera d'adaptar-se a les situacions establertes; en aquest cas, Iglesias defensaria implícitament que els països llatinoamericans tenen la necessitat –o més ben dit, l'obligació– de construir cada vegada més bons indicadors econòmics i socials amb cada vegada menys diners. Per a això, s'ha de ser cada vegada més eficient en els projectes i programes que s'emprenguin. Heus aquí la utilitat de l'avaluació: aquesta permetrà avançar cap a graus creixents d'eficiència, de manera que entitats financeres internacionals com el Fons Monetari Internacional o el mateix Banc Interamericà de Desenvolupament gastin cada vegada menys a Llatinoamèrica, i simultàniament continuïn dictant els paràmetres de com s'han de gastar els diners prestats a aquest continent.

El que aleshores era president del BID escriu:

Vegeu també

Podeu veure el nucli de coneixement "Avaluació de programes socials: mètodes tradicionals".

L'Amèrica Llatina confronta el desafiament d'emprendre un gran esforç per a reprendre les tendències de desenvolupament econòmic i social a llarg termini, recuperant i millorant les condicions de vida de la seva població, sota restriccions de recursos d'estalvi intern i extern encara més severes que en el passat. Per això, per als governs i els organismes oficials de finançament del desenvolupament, és essencial avançar en la recerca i aplicació de tècniques cada vegada més depurades que contribueixin a millorar la formulació i avaluació dels projectes i programes d'inversió econòmica i social. (Iglesias, 1988)

S'ha constatat, no obstant això –com ho demostra el fracàs de les polítiques econòmiques en països llatinoamericans que van seguir al peu de la lletra aquest model, tal com ho va fer Argentina–, que les propostes d'aquests organismes internacionals, lluny de disminuir les desigualtats i generar riquesa, han tingut l'efecte contrari:

Les economies de la regió –de l'Amèrica Llatina– s'han sotmès en els últims anys a programes d'ajustament estructural impulsats i condicionats pel Fons Monetari Internacional i que han rebut el suport de la banca multilateral, el Banc Mundial i el BID. Aquests programes requereixen que els països retallin la grandària de l'estat, devaluïn la moneda local, privatitzin sectors que estaven en mans de control estatal, orientin la seva producció cap a exportació i eliminin les barreres comercials a les importacions. Però en qualsevol cas, el cost social d'aquests programes ha estat i és extremadament elevat. El mateix BID reconeix en els seus documents que la distribució de l'ingrés s'ha tornat més desigual, ha augmentat l'atur i els nivells de pobresa són superiors als del 1980. S'ha aconseguit un cert creixement a costa de l'equitat i de l'increment de la pobresa (Vera i Espinoza, 1997:69).

És clar, es pot rebatre que la posada en pràctica de programes socials millorarà i fins i tot salvarà milions de vides humanes en proporcionar condicions de vida millors o menys indignes per a les persones més pobres. Això no nega que la lògica del sistema que hi ha darrere sigui desigual. Així mateix, es podria argumentar que exemples com el del valor de la vida humana, citat anteriorment, sí que es refereixen a formes pragmàtiques amb les quals les elits pensen la governabilitat i, per tant, és important desconstruir aquestes maneres de fer i discutir-ne els seus efectes. El que és qüestionable, no obstant això, és naturalitzar i justificar aquestes propostes, treballant al seu servei sense criticar-les.

La noció d'avaluació, aleshores, està constreta per qui la paga –i la lògica utilitària a què respon tota la indústria del finançament de programes socials– i que no qüestiona els seus propis objectius en termes ètics i polítics, amb la qual cosa es pot ser extremadament eficient per a servir a una causa reprobable. Per tant, la crítica a la noció d'avaluació s'ha de fer des de fora, o sigui, des de perspectives que no l'assumeixin com un principi fonamental de l'acció social.

Passem, aleshores, a les consideracions finals sobre la crítica mateixa a la idea d'avaluació. El que llegireu a continuació es pot deduir de les crítiques que les perspectives construccionista i situada fan a les nocions de problema social i intervenció. Per això la seva presentació serà breu i concisa.

3.2. Una mirada crítica a la noció d'avaluació

La noció d'avaluació pot ser tractada des d'una mirada crítica si, com és el cas de la perspectiva situada i la socioconstruccionista, no s'apel·la als criteris de veritat per justificar-la i es tenen en compte els aspectes ètics i polítics associats a la producció de coneixements. Es pot argumentar, en primer lloc, que quan es proposa la possibilitat de mesurar objectivament les condicions, l'eficiència o els efectes d'un programa social, s'obvia –i en alguns casos fins i tot s'elimina– les qüestions ètiques i polítiques. Quan s'apel·la a la realitat i no a posicions polítiques per a jutjar programes i prendre decisions que afecten la vida de moltes persones, en certa mesura es deixa la responsabilitat de costat: aquesta es col·loca en els mesuraments, en els "fets", en l'objectivitat que se suposa que mostra com les coses són independentment de qualsevol mirada humana.

Això resulta paradoxal si pregunteu qui avalua. En l'apartat anterior, en assumir l'avaluació com una pràctica fonamental, criticàvem que qui avalua és en general l'expert o l'experta, usualment amb criteris d'alguna manera imposats per ens finançadors. Des d'aquestes perspectives es critica el fet que el supòsit subjacent dels enfocaments representacionistes respecte a l'avaluació és que **ningú no avalua**: qui ho fa és la tècnica. És aquesta, aleshores, que té el poder avaluador. Les decisions es prendran perquè les dades obtingudes amb l'aplicació de la tècnica en qüestió van dir una cosa o una altra. A partir d'aquí es pot dir que

El mateix concepte d'avaluació està atrapat en l'entramat de la lògica representacionista, bàsicament per la banda de les perspectives funcionalistes d'avaluació tradicional, però també de les participatives. En avaluar se suposa que és possible accedir a una realitat objectiva i, amb això, es fa invisible la responsabilitat per les accions dutes a terme i pels seus efectes.

L'avaluació tradicional de programes socials és clarament representacionista: postula la neutralitat, l'objectivitat i la fiabilitat de l'avaluació feta per l'expert o l'experta per a conèixer la realitat externa i proveir els polítics de dades per a prendre decisions. En el cas de l'avaluació participativa, això no seria tan clar, ja que es creu precisament en el diàleg entre els diferents ens per a construir coneixement, però en usar la idea d'avaluació se suposa que serà possible arribar a la veritat sobre el programa social en qüestió i els seus efectes desideològitzadors, conscienciadors i/o transformadors de la realitat social injusta. Això porta contradiccions epistemològiques i ètiques respecte a com es relacionen les persones implicades en la producció de coneixement, i de qui és la seva autoria. Si, d'una banda, es creu en la construcció social a partir del diàleg, de l'altra es defensa la necessitat d'arribar a una veritat, de prendre'n consciència, descobrir els mecanismes d'operació de la ideologia i, usant coneixements específics, mesurar fins a quin punt això serà o no possible. Aquesta contradicció

Vegeu també

En concret podeu veure el nucli de coneixement "Perspectiva situada: anàlisi crítica de la intervenció social".

és assenyalada críticament per les perspectives situades, com ja es va veure en el mòdul "Conceptes i teories sobre problemes socials", i per a aprofundir-hi seria necessari discutir les relacions de poder que influeixen el programa avaluat i que, a vegades, són obviades per les perspectives participatives.

Així, podeu veure que amb la noció d'avaluació, volent o no, es dilueix la discussió política sobre a qui o a què serveix aquesta avaluació, i quines relacions de poder s'exerceixen en avaluar. És imprescindible recordar, no obstant això, que les formes d'avaluació són formes de control social, i que justament la pregunta per qui avalua, i a qui interessa, introdueix la qüestió política: comporta la necessitat de reflexionar sobre qui s'autoproclama l'agent més capacitada per a avaluar, ja sigui per a discutir els conflictes a l'interior del programa social, o bé per a criticar la lògica que influeix la indústria del finançament internacional de projectes socials.

Això no significa que l'avaluació sigui condemnable. Senzillament, convé estudiar i criticar el pensament en termes de causa i efecte, que és el que dona base a la idea d'avaluació, ja que aquest tipus de pensament pot generar efectes com ara la simplificació de la vida social, la dissolució de responsabilitats i el risc de servir als que cada vegada tenen més poder. Reflexionar sobre les conseqüències del que s'ha fet és molt important, es pot fer sense la lògica causa-efecte i sense el pes que la paraula *avaluació* ha adquirit a causa de les pràctiques denominades així. És possible usar les qüestions valoratives per a posicionar-se políticament en comptes d'utilitzar criteris de veritat. Per exemple, les postures articulatòries no segueixen la lògica causa-efecte, que és la que regeix les formes tradicionals d'avaluació, sinó que assumeix que les diferents posicions de subjecte s'articulen per a emprendre juntes accions que donin sentit a les seves vides. El mateix val per a diversos moviments socials i d'altres formes d'acció col·lectiva. Si un altre món és possible, llavors també és possible avaluar d'una altra manera.

Resum

Perquè l'avaluació tingui pes ètic i polític és necessari preguntar a què o a qui serveix aquesta avaluació i a qui pertany el coneixement produït.

L'avaluació està constreta per qui la paga (i influeix la presa de decisions) i també perquè no qüestiona èticament i políticament els seus objectius, amb la qual cosa pot ser eficient però servir a causes reprovables.

L'avaluació pressuposa que hi ha una realitat externa a la qual es pot accedir, que és mesurable i transformable. Aquesta lògica representacionista dilueix el que és ètic i polític, ja que no demana responsabilitats sobre el coneixement produït.

Vegeu també

Sobre les postures articulatòries podeu veure el nucli de coneixement "Coneixements situats: les condicions dignes de transformació" del mòdul "Com sabem que hi ha un problema social?".

